

Andreas Hansens tid 1906-23

Det første møde med Bornholm

Efter Krebs Langes opsigelse af sin stilling måtte bestyrelsen igen til at se sig om efter en ny forstander. Efter annoncering i Højskolebladet indløb der syv ansøgninger, men bestyrelsen var ikke tilfreds med nogen af dem. De var dels alle ugifte og dels yngre og ukendte. Derefter rettede man, tilsyneladende gennem fælles bekendte, opfordring til otte andre om at indgive en ansøgning, men af disse afslog de syv. Stillet over for dette bestemte bestyrelsen sig til at rette direkte henvendelse til to højskolelærere, af hvem den ene var Andreas Hansen, Særslev Højskole.

I en artikel i "Jul på Bornholm" 1938 har Andr. Hansen selv fortalt om forløbet. Vi tager nogle uddrag derfra:

"En Sommerdag 1906 fik jeg Brev fra en Bornholmer. Jeg var da Højskolelærer paa Fyn og havde nogen Tid i Forvejen ganske privat faaet en Forespørgsel, om jeg ikke kunne tænke mig at overtage Stillingen som Forstander for Bornholms Højskole. Hvilket jeg havde besvaret med et ubetinget Nej.

Nu kom der en "officiel" Opfordring fra Formanden for A/S Bornholms Højskole. Brevet var undertegnet Markus Hansen, fhv. Gårdejer, Aakirkeby.

Efter Veksling af flere Breve og et Stævnemøde med afd. Folketingsmand Marcus Blem paa Odense Banegaard blev det til, at jeg - uden forbindende - skulde rejse derover og tale ved Højskolens Midsommermøde i Ekkodalen.

En taaget Morgen ankom jeg til Aakirkeby Station og blev modtaget af en godt middelhøj, tarveligt men sirligt klædt Mand med firkantet Fuldskæg og et par klare, milde Øjne. (Markus Hansen. SAM).

Vi talte meget sammen den Formiddag i hans hyggelige Hjem...

Efter Middag vandrede vi så den halve Mil ud til Højskolen i tyk, tæt Taage, saa vi intet kunde se. Skolen saa vi ikke før vi var der. Men det Billede jeg hin Dag havde dannet mig viste sig at være fuldstændig fejlagtigt! Ekkodalen fik jeg ikke at se, da Mødet paa grund af Taagen maatte holdes i Gymnastiksalen. Men jeg blev meget forbavset over at se, at Salen var

stuvende fuld, skønt det var en almindelig Lørdag Eftermiddag -

"Vi tror at drive, mens vi drives selv". Trods det, at jeg var fast besluttet paa aldrig at være Forstander, og bestemt paa at sige Nej til Opfordringen her, blev Resultatet efter mange og lange Forhandlinger, hvor jeg lærte en Del Bornholmere at kende - foreløbig da! - at jeg paa et Bestyrelsesmøde Mandag Formiddag i Lysthuset i Maskinfabriksdirektør Hermann Blems Have i Rønne sagde Ja til at blive Forstander for Bornholms Højskole!"

Med den beslutning taget vendte Andreas Hansen så for en tid tilbage til Særslev.

Efterårsmøde og forberedelser

Naturligt nok blev Andreas Hansen inviteret til at komme tilbage for at tale på skolens efterårsmøde i september, ligesom der jo også var en del praktiske ting at ordne. Under dette ophold skrev han et par breve hjem til sin kone, Inger, som er gengivet i hans mindebog "Arbejdsaar og Fyraften". Vi tager et par uddrag - først fra et dateret den 18. september 1906:

"Naa, vi kom over Efteraarsmødet - og godt over det... I Søndags havde vi godt Vejr, i al Fald da Tørrevejr. Og der var mødt en styrtende Bunke Mennesker! Ikke alene var Salen med alle til-stødende Gange og Huller stoppede, men rundt om i Haven gik og drev mange, som ikke kunde komme ind. Staldene og alle Nabogaarde var fyldt med Heste, saa en Del maatte køre til Almindingen med Køretøjerne.

Først talt saa Marius Jensen... Derpaa jeg. Jeg fik ikke nær sagt det, jeg skulde, men ellers talte jeg vist helt godt og med Fut, og Folk havde nok syntes om det. Der var mange, der kom og takkede mig...

I Går øsende, pøsende Regnvejr. Vi spejdede og troede, der ingen ville komme, og Fru Lange havde jo Ekstratog (Krebs Lange var åbenbart ikke selv hjemme. SAM). Og da Mødet begyndte kl. 1.30 var Salen knap fuld. Men i løbet af en halv Times Tid fyldtes den alligevel til Trængsel, og saa fuld var den altsaa stoppet Resten af Dagen...

Jeg fik 5 Elever, saa er der altsaa ialt indmeldt 10. Det er helt godt her paa denne Tid af Aaret, og der menes almindeligt, at vi ikke faar under 25 - men lad os ikke gøre os for store Forhaabninger for ikke at skuffes...

Jeg har faaet nogle Foredragsopfordringer - Nexø, Allinge, Rønne, Vestermarie, Østerlars etc. Det er jo meget godt. I det hele taget befinder jeg mig saare vel herovre".

Dagen efter, den 19. september, skriver ham igen om nogle praktiske ting, og samme aften er han til gilde hos Kofoed på Frostegård et par km fra højskolen. Hjemkommet fra det fortsætter han brevet med en beskrivelse af det og skriver så videre:

"Julius Svendsens, Munkegaard, og Hans Anker, Strangegaard, og hans Kone, vældig kvikke Mennesker. De og Jespersen og jeg havde det forresten meget morsomt.

Jo, Menneskene herovre tiltaler mig unægtelig meget. Men Højskolen er inte morsom ved Vintertide. Den er skidt lavet helt igennem, skidt indrettet og skidt bygget, noget Ragelse og Makværk baade paa den ene og den anden Maade. Den er kedelig. Og Vejen herved og rundt om Skolen er et græsseligt Søle i Regnvejr. I Mandags blev det kørt op, da det regnede saa stærkt, og der kørte saa mange Vogne. Og sikken et Føre! Ler og saa intet Afløb. Du kan tro, det giver Ælte af Rang. Vi kommer til at koste meget paa den Vej, hvis den skal blive menneskelig at befare".

Der var altsaa nok at tage fat på, både skolemæssigt og i de mere praktiske, ydre forhold. Men trods den ret hårde dom over bygningen og de ydre omgivelser skulle han komme til at få sit virke på stedet i lang tid - 17 år i alt.

Smedesønnen

Men hvem var så denne Andreas Hansen, hvordan var hans baggrund, og hvad stod han for?

Han blev født i Langskov sogn ca. 15 km nord for Vejle den 10. november 1874 og var således knap 32 år ved sin tiltræden på Bornholms Højskole. Om hans livshistorie i øvrigt vil vi også lade ham selv fortælle, idet der i den førnævnte mindebog er en kortfattet selvbiografisk artikel¹. Den tager vi nogle fyldige uddrag af:

"Min fædrene Slægt bestaar - i hvert Fald de sidste tre Slægtled - udelukkende af Smede, jyske Landsbysmede. Mangfoldige af mine Barndomsminder knytter sig derfor til Smedien og dens Verden.

Min Mors Slægt er mere vidtspændende og med et vist Skær af Romantik. Særlig mærkes et Indslag af Kunstnerevne og Kunstnersind, der oftest ligger uforløst, men undertiden slaar igennem paa forskellig Maade.

Indtil mit trettende Aar var Far Smed, dels for Egnens Bønder, dels for Herregaarden Hvolgaard (i nærheden af Langskov omk. 15 km nord for Vejle. SAM.). Denne Gaard var jo en Verden for sig - en stor og omfattende Verden med "oppe" og "nede". Og jeg fik stærke og uudslettelige Indtryk af denne "Verden". Men ogsaa Smedien derhjemme gav mange og stærke Indtryk...

Mit Hjem var nærmest fattigt. Der var megen Sygdom - foruden andre Aarsager. Og i Smaakaarshjem hørte det sig til, at Drengene skulde ud at tjene, naar de var 10 Aar. Skolegang var indrettet derefter. Det kom jeg ogsaa, skønt jeg var meget lille og spinkel af min Alder og svagelig af Helbred. I syv Aar tjente jeg som Hyrdedreng - det sidste dog nærmest som Andenkarl...

Da jeg fyldte 13 Aar skete en stor Forandring: paa Grund af en uhelbredelig Sygdom paa højre Haand maatte Far nedlægge sit Haandværk - og vi blev meget fattige. Vi flyttede til den lille Landsby Hesselballe i Uldum Sogn. Og takket være min Moders Dygtighed og uovervindelige Energi klarede vi os igen uden nogensinde at sulte.

Men her kom jeg ud for en oplevelse, som i Forbindelse med en senere Oplevelse fik afgørende Betydning for hele min Livsindstilling og Livsgering.

Vi kom (ligegyldigt hvordan) ind i et lille pietistisk Samfund, der vel sluttede sig til Indre Mission, men var nok saa stærkt paavirket af "de stærke Jyder", der havde deres hjemsted i et Par Nabosogne Øst for.

De opererede ud fra en enkel og letfattelig Dogmatik, nemlig "Skellet"! Paa den ene Side Verdens Rige og Verdens Børn, de vantro, de ugudelige, Djævelens Børn, paa Vej til Helvede, paa den anden Side Guds Børn, de hellige, de Helliges Samfund, paa Vej til Himmerig, den evige Salighed.

Alt hvad der hørte Verden til var Synd, Djævelens værk, og skulde forsages. Og det var ikke blot Dans og Kortspil o.lign., men det var ogsaa alt almenmenneskelig Kultur. Jeg havde f. Eks. tidligere læst nogle flere af H. C. Andersens Eventyr end dem, der stod i Læsebogen, og - endnu forfærdeligere! -: To af Ingemanns Romaner! For det var jo Løgn altsammen, Løgn og Djævelens Værk! Og endnu værre end romaner var Skuespil! og Theater!!!

Jeg saa i disse Kredse megen oprigtig Guds frygt og ærlig Fromhed, men - ogsaa Nederlag i Kampen mod Ego, f. Eks. Magtsyge og Pengeglæde...

- Da jeg var 17 Aar fik min ældre Broder, som da boede i Grenaa, mig overtalt til at blive Elev paa Voldby Højskole, en lille beskeden Skole lidt udenfor Grenaa.

Det vakte Forfærdelse derhjemme i Samfundet! For ogsaa Højskolen var jo Djævelens Værk. Der blev

talt baade om Digtning og andre verdslige og ugudelige Ting... jeg maatte endelig passe paa og ikke give mig af med Litteratur eller andre Ugudeligheder! - Jeg var ogsaa selv ængstelig!

Vi havde en ung, begavet og begejstret Lærer, som havde Fagene Nordens Historie og Litteraturhistorie. Han var tillige en udmærket Oplæser. Han havde alt-saa de "farlige" Fag! Og jeg strittede imod for ikke at blive ført paa vilde Veje.

Men det gik naturligvis galt: Jeg blev kastet ind i en voldsom Gæring, en pinefuld Kamp, som først lang-somt blev kæmpet igennem til saa vidt Klarhed, at jeg nogenlunde fik Grund under Foden.

Det var, som om der gennem Historien og - vel især - Digtningen blev slaaet Porte op til en helt ny Verden, en Verden af uendelig Dybde og uendelig Rigdom, hvor Lysets og Mørkets Magter kæmpede om Magten under utallige Former, men hvor Guds Herlighed lyste gennem det alt sammen som den egentlige Virkelighed.

Og jeg maatte vende mig mod "Samfundet" der-hjemme, bl.a. fordi de vovede at stemple som Djævelens Værk Ting, som de aldeles ikke kendte det mindste til, og brugte de voldsomste Fordømmelsens Ord om det, der var udstraaling af Guds Herlighed!

Hvor uklart og kaotisk alt dette end var - og pinefuldt tillige - saa var jeg dog klar over, at jeg maatte igennem alt dette, og dybere ind i den nye Verden, hvortil Portene var slaaet op, og hvor uendelige Værdier vinkede!"

Andreas og Inger Hansen med deres to piger sammen med nogle af eleverne på deres første sommerhold 1907, fotograferet på det sædvanlige sted i Ekkodalen. Den ældre herre til højre må være den norske præst O. P. Monrad, der i en del år opholdt sig nogle uger på højskolen i sommertiden. Den ældre kvinde i midten bagved kender vi ikke, men da hun også optræder på flere andre elevbilleder og i et privat fotoalbum, kan det tænkes, at hun var en slægtning, der hjalp Andreas Hansens privat de første år. Udsnit af elevbillede fra 1907.

Andreas Hansen fortæller videre i artiklen, at den omtalte unge lærer, Rasmus Nielsen, sommeren efter blev forstander for Særslev Højskole på Fyn. Og vinteren efter tog han så dertil som elev. Lysten til at lære endnu mere var nu for alvor vågnet, og den følgende vinter lykkedes det ham at blive elev på Askov Højskole. Det nævner han som en stor oplevelse. Han havde tænkt sig at tage dertil vinteren efter igen som 2. års elev - den klassiske vej for mange lærere i de frie skoler, men det blev ikke til noget på grund af militærtjeneste. Han ville have de normale otte måneder klaret i den mellemliggende sommer, men blev så taget til at gå på korporalskole, og det betød ti måneders ekstra tjenestetid.

Efter dette afbræk bestemte han sig for at tage studentereksamen, men han havde ikke en rød øre. Det lykkedes ham dog med hjælp fra Rasmus Nielsen og andre at sikre sig midler til udkommet i tre år. Således udrustet tog han til København i efteråret 1896 for at læse på Døckers kursus. De berammede tre år blev dog til fire på grund af sygdom, som egentlig skyldtes underernæring.

Efter vel overstået studentereksamen i sommeren 1900 blev han i København for at fortsætte studierne. Året efter tog han filosofikum og fortsatte derefter med studier i - så vidt man forstår - især skønlitteratur og filosofi. Men han fulgte også adskillige andre forelæsninger efter eget valg og deltog ivrigt i et klubliv for studenter og kunstnere, som han selv havde fået i gang. Man forstår, at han oplevede denne tid som meget righoldig og givende. På den tid var det også, at det klaredes for ham, at han ville være højskolelærer. Ikke forstander, men lærer.

Efter knap to års studier fik han så i foråret 1902 brev fra sin gamle forstander og ven Rasmus Nielsen i Særslev med indtrængende opfordring til at komme til Særslev som lærer fra 1. maj. På samme tid dukkede et andet meget fristende tilbud op i København, så valget blev svært, men resultatet blev, at han valgte højskolen.

Om tiden på Særslev Højskole skriver han i samme artikel:

"Det blev fire lykkelige År i Særslev! Det var netop den Arbejdsform, som var den naturlige for mig: fri og uden Tvang, det bedst tænkelige Samarbejde og ubegrænset Arbejdsmark!

1904 stiftede jeg eget Hjem, idet jeg holdt Bryllup med Inger Nielsen, en Lærerdatter fra et nabosogn, og vi fik et meget beskedent, men dejligt Hjem.

Dermed havde jeg altså naaet, hvad jeg ønskede i ydre og arbejdsmæssig Henseende. Nu var det bare om at arbejde".

Men to år efter var det så, at der kom henvendelse fra Bornholm, og det endte som omtalt med, at han sagde ja til at blive det, han ikke ville være.

Med Andreas Hansen fik skolen en leder, der kan betegnes som et litteratur- og teatermenneske, en poetisk skønånd med meget bred åndelig horisont. Skønt af jævn herkomst dog ikke så lidt af en romantiker. Han er blevet kaldt en sprogets mester i tale og skrift. Det sidste er der mange eksempler på i artikler og digte i årsskrifter og andre steder; det første kan man endnu høre om fra folk, der har hørt ham. Især er der mange vidnesbyrd om hans uovertrufne oplæsning af skuespil.

Andreas Hansens første år

Andreas Hansen tiltrådte officielt den 1. oktober 1906, og trods megen modgang og omskiftelighed undervejs må det vist siges, at med det indledtes en lang, stabil periode i skolens historie. På grund af det ret lange tidsrum vil skildringen her blive inddelt i tre perioder - uden at der dog bliver tale om skarpe afgrænsninger mellem dem.

Den 3. november kom så det første elevhold, som blev på i alt 25. De gennemførte alle hele opholdet på 5 måneder.

Samtidig var der imidlertid begyndt en helt regulær landbrugsskoleundervisning i Åkirkeby². Det var Bornholms landøkonomiske Forening, som stod for denne undervisning, som fandt sted i lejede lokaler på Teknisk Skole, altså i form af dagskole. Knap 50 unge landmænd deltog i den.

Denne virksomhed vakte bekymring i kredsen omkring højskolen, idet man frygtede, at der derved ville blive færre elever til denne. I denne særlige situation ønskede elevforeningen "at støtte Skolen efter yderste Evne", og det blev derfor bestemt at yde tilskud til flere elever, end det ellers var besluttet. Det nævnes dog, at forstanderskiftet også var medvirkende til denne beslutning.

Landbrugsskolen i Åkirkeby blev dog en enlig sva-le. Den landbrugskandidat, som stod for den, blev forstander på Næsgård Agerbrugsskole på Falster, og den blev ikke genoptaget siden.

Men den var utvivlsomt medvirkende til, at man tre år senere besluttede sig for at indføre landbrugs-fag som en del af undervisningen på højskolen.

Om de første år skriver Andreas Hansen i et tilbageblik i forbindelse med sin fratræden 17 år senere følgende³:

"Unge og uerfarne var vi, da vi med vore to Smaapiger kom hertil. Bevare os vel, alle de Dumheder vi dog begik de første Aar...

Men lykkelige var vi! Vi var jo unge - og to om det - og havde straks gode Medhjælpere, især Jespersen - Saa kom nogle Aar, hvor det kneb. Der var mange Vanskeligheder, som vi ikke havde Modenhed nok til

at klare. Men Forholdene blev bedre og mere stabile, da Johs. Jensen kom, og lidt senere Senstius. Da kom der en Aarrække, som staar i særlig Glans: vort stærke Arbejdsfællesskab, det inderlige Venskab, som efterhaanden voksede sig frem, vore vidunderlige Lørdagsaftener om Vinteren - og i det hele taget Samlivet. Og om Sommeren kom gamle Pastor Monrad strygende og fyldte op med Alvor og Latter og Musik og Vid og Dybsindighed. Ak, herlige Tider".

Fra denne tid er det ret sparsomt, hvad der er af efterretninger om skolens virksomhed, og vi ved derfor intet om, hvilke problemer det er, han nævner. Måske er der også lidt koketteri med i spillet.

Ret kort tid efter deres tiltræden, blev "Hytten" i øvrigt købt som en del af skolen og indgik i forpagtningssaftalen. Dette køb skal omtales nærmere senere, men da den kom til at spille en væsentlig rolle for familiens privatliv, er det nævnt her.

De få og spredte kilder, der er fra den første tid, egner sig i øvrigt bedst til en fortløbende "dagbog" over store og små begivenheder omkring skolen, men da der forekommer en del navne på lærere og andre personer undervejs, vil vi først - i det omfang, vi kender det - se på, hvem der i denne tid havde deres virke på stedet.

Lærere og andre ansatte 1906-13

Karl Jespersen lovede som omtalt i sidste kapitel at blive på skolen et års tid under den nye forstander, og det kom til at passe godt med, at han i august 1907 blev hjælpepræst for valgmenigheden. Han optræder da også på nogle elevbilleder fra dette første år, og for ham og Andreas Hansen blev det indledningen til et mangeårigt samarbejde og livslangt venskab.

H. F. Hansen, som var cand. theol., blev afløser for Jespersen og omtales i forbindelse med efterårsmødet 1907, men kort efter nytår 1908 meddeles det i en notits i Højskolebladet⁴, at han på grund af sygdom havde måttet opgive stillingen.

N. Knudsen Elkjær, som var tidligere friskolelærer, blev ansat i hans sted. Han kom til at bo i "Hytten", hvor han af egen lomme bekostede nogle forandringer, som han så senere fik godtgjort. Men allerede året efter nævnes han som forhenværende lærer.

J. P. Chr. Jensen blev afløser for ham. Det fremgår, at han underviste i Nordens mytologi og historie samt dansk og regning. Og så har han læst op "om Norges Land... om Agerbrug og Sæter og Jenters Mælkespand" - utvivlsomt fortællinger af Bjørnson eller Jonas Lie. Han sluttede som lærer efter sommerskolen 1909, hvorefter det lykkedes ham at blive optaget

på kursus på Statens Lærerhøjskole. Her gik han de to følgende skoleår.

Johanne Christensen⁵ nævnes også fra sommeren 1909; hun var håndarbejds- og gymnastiklærerinde. Hun var barnebarn af den mangeårige præst i Rønne,

F. V. Christensen. Hendes fader var August Christensen, som i mange år var præst i Øster Tørslev ved Randers, og moderen, Laura, f. Larsen, stammede fra Strangegård i Klemensker, søster til Hans Anker (Larsen), så hun havde nære familiemæssige forbindelser til Bornholm. Hun blev født 22/10 1885 og var altså 23 år sommeren 1909, nærmest jævnaldrende med eleverne. Hun beskrives som en

Johanne Kristensen, sommerlærerinde 1909-11. Udsnit af elevbillede 1911.

meget aktiv kvinde, og især gymnastikken havde hendes store interesse. Dertil var hun meget livsglad og munter, og det fremgår tydeligt, at hun har været særdeles afholdt. Lærerinder af hendes slags var der jo, som strukturen var, kun brug for om sommeren. Om vinteren 1909-10 drog hun sammen med sin kusine, Kathrine Anker fra Strangegård, til Rom, hvor hun var en slags førstedame på et pensionat, som ejedes af en dansk dame. Derfra vendte hun tilbage til højskolen den følgende sommer og kom også igen sommeren 1911. Også 1912 var hun formodentlig lærerinde, for den sommer repræsenterede hun sammen med fire andre unge piger og fire unge mænd Bornholm ved olympiaden i Stockholm. Hun blev senere gift med en lærer og bosat i Nørreby på Nordfyn, samme sted, som Andreas Hansens kone, Inger, stammede fra, så der var nok en vis forbindelse.

Knud Skaarup, som var endnu en ung cand. theol., blev afløser for ovennævnte J. P. Chr. Jensen. Han blev ansat til vinterskolen 1909-10 og var også lærer sommeren 1910. Han blev senere i mange år præst i Sønderjylland. Fra sommeren 1910 optræder han på et billede fra en udflugt til Randkløveskåret. På billedet er også Johanne Christensen, samt 14 højskolepiger.

O. P. Monrad er en person, som i denne sammenhæng også må nævnes. Han var norsk præst, men bosat i København - muligvis flyttet dertil efter sin pensionering. Gennem syv år kom han hvert år nogle uger midt på sommeren og medvirkede på som-

merskolen og ved offentlige møder, især naturligvis som foredragsholder, men også inden for sang og musik. Han spillede selv cello, og medvirkede ved flere offentlige koncerter. Alting tyder på, at han var meget vellidt og blev betragtet som en betydelig åndspersonlighed.

Af praktisk personale kender vi fra denne tid også navne på nogle. Således **Ingeborg Bøgeskov** som i nogle år var ansat som kokkepige. Hun var en af de ældste af Johan Bøgeskovs børn fra Gadebygård, Østermarie. I 1909 havde hun som medhjælper **Hansine Vibe** fra Åkirkeby. De nævnes i en intern morskabsavis ved navn "Ekko" fra sommeren 1909. Heri hedder det i en vise:

"Fodermester Bøgeskov
ved Komfuret mased
have skal hun nu det Lov
dejlig Mad hun brased.
Vibe altid var parat
til med Mader i en Fart
at fylde vore sultne Maver".

Hansine Vibe blev året efter elev på sommerholdet. To elever fra samme sommer, **Anine Hermansen** og **Karoline Dam**, blev senere køkkenpiger.

I "Ekko" nævnes også "godsinspektøren" - dvs. have- og altmuligmanden, som da hed **Hans Kristian Kristiansen**. Han er formentlig identisk med en elev af samme navn vinteren efter. Han havde planer om at læse videre til landbrugskandidat og tog derfor året efter på landbrugsskole i Københavns-området. Hans afløser blev den ganske unge nevø af Andreas Hansen, **Arne Sikker Hansen**, som senere blev avlsbruger i Strøby.

Andreas Hansen nævnte ovenfor to personer, som især knyttede sig til nogle år med "herlige tider".

Johannes Jensen⁶, Solvang, var den første af disse. Han var landbrugskandidat og blev fra 1909 knyttet til skolen. Det hænger sammen med, at man fra dette år indførte landbrugsfag på vinterskolen. Johannes Jensen er en af de meget få bornholmske fødte lærere, som har virket på højskolen i længere tid. Han stammede fra Kratlund i Pedersker, født 12/10 1880 og var ud af en rigtig "højskolefamilie". Faderen, den navnkundige Anthon Jensen, Kratlund, havde været elev hos Julius Bohn på Pæregård i Østerlars i 1868, og flere af hans søskende havde også senere været elever, dels i Østermarie og dels andetsteds. Johannes Jensen selv var elev på den nye højskole i to vintre, 1895-96 og 1896-97 og hans eneste søster var også elev. Og hele otte fætre og kusiner fra nabogården, Ågård, blev i årenes løb elever.

Johannes Jensen blev senere elev på Tune Landbrugsskole i 9 måneder, kom på Landbohøjskolen og

Johannes Jensen, landbrugslærer 1909-16, og hans kone Ellen, født la Cour. Udsnit af elevbillede 1914-15.

blev landbrugskandidat 1902. Derefter var han en tid på Tranekær på Langeland, aftjente sin værnepligt, blev i to vintre lærer på sin tidligere skole i Tune, derefter lærerkursus på Askov, på Tystofte forsøgsstation, og så et par år lærer på Næsgård Agerbrugsskole, hvor han blev forlovet med forstanderens datter, Ellen la Cour. Derfra vendte han igen tilbage til Tune, men her pådrog han sig en alvorlig sygdom, der gik hårdt ud over hans stemme og medførte et fire måneder langt sanatorieophold. Det var derefter tvivlsomt, om det igen ville være muligt for ham at virke som lærer, og derfor købte han tidligt på året 1909 ejendommen "Solvang" lige i nærheden af højskolen og holdt samme forår bryllup med sin forlovede. I løbet af nogle måneder kom hans stemme sig imidlertid så vidt, at han mente at kunne begynde at undervise igen, og allerede fra maj samme år blev han knyttet til højskolen som fast lærer. Og dermed var forudsætningen for den nævnte landbrugsundervisning i orden.

Kai Helmer Senstius var den anden, Andreas Hansen nævnte, og også han hører til de få, som kom til at virke i en længere årrække på skolen. Han var musiker og komponist, og havde i sommeren 1910 opholdt sig i nogen tid i Åkirkeby. Her havde han - formodentlig gennem bekendtskab med O. P. Monrad - fået forbindelse med højskolen og medvirkede med sin musik ved skoleafslutningen. Fra sommeren 1911 nævnes han igen som medvirkende ved en kon-

Kai Senstius, lærer 1912-21, ikke mindst i musik. Udsnit af fotografi i privat fotoalbum, taget på engen i Ekkodalen.

cert på skolen den 11. juli, og efter nytår 1912 optræder han i protokollen som elev på skolen i tre måneder. Hvornår han blev ansat som lærer, fremgår ikke klart, men det er antagelig sket engang samme år.

Kai Senstius blev født 15. dec. 1889 i Hellerup, hvor hans fader var lærer. Han angives i elevprotokollen at have præliminæreksamen og være eksamineret organist. Vistnok året efter sin ansættelse blev han gift med sin forlovede, Karen Hansen, og de blev bosat i lærerlejligheden i Sønderomme.

Stort og småt fra tiden 1906-13

I slutningen af marts 1907 meddeles det i Højskolebladet⁷, at en række højskoler, deriblandt Bornholms, havde forhøjet priserne på højskoleophold fra 160 til 175 kr. for vinterskolen og fra 90 til 96 kr. for sommerskolen. Stigningen begrundes med voksende udgifter på alle områder.

I oktober samme år bringes der i samme blad en kort notits⁸ om efterårsmødet, som blev holdt søndag den 20. og mandag den 21. oktober. Vejret havde været strålende og mødet godt besøgt - som sædvanligt - 700 om søndagen og 600 om mandagen. Der blev talt af valgmenighedspræst Marius Jensen, højskoleforst. Witt-Hansen, Levring, skolens nye lærer H. F. Hansen samt Andreas Hansen.

I august året efter - 1908 - bringes også i Højskolebladet⁹ en noget længere omtale af højskolens mødevirksomhed, især det traditionsrige sommermøde i Ekkodalen. Vi tager nogle fyldige uddrag derfra:

"Søndag d. 2. August afsluttede Bornholms Højskole sit Sommerkursus, der har været besøgt af 27 elever.

Samme Dag var der Elevmøde. Tilstede var mellem 5 og 600 Mennesker. Forstander Andr. Hansen holdt Foredrag om Komponisten Joseph Haydn. Efter Foredraget var der musikalsk Underholdning, idet Fru Jensen, Valgmenighedspræst Marius Jensens Hustru, og et Par unge Mennesker gav nogle prøver paa Violin, Violoncel og Klaver af Haydns, Beethovens og Weises Musik...

Af Højskolens Møder skal foruden ovennævnte Elevmøde nævnes det store Midsommermøde, der var besøgt af 7 à 800 Mennesker. Der blev holdt Foredrag af Pastor O. P. Monrad fra Norge, der talte godt og kraftigt om H. Wergeland, af Pastor Krebs Lange fra Stevns Frimenighed og af Pastor Nørgaard. Pastor Nørgaards Foredrag blev holdt i Højskolens store og hyggelige Gymnastik- og Foredragssal, hvorimod O. P. Monrads og Krebs Langes blev afholdte paa Højskolens pragtfulde Festplads i Ekkodalen. Denne Festplads, der ligger ca. 5 Minutters Gang fra Højskolen, er sikkert den smukkeste og mærkeligste Festplads, som nogen dansk Højskole har. Pladsen er paa

Ekkodalens sydlige Skraaning, og den er overskygget af høje Bøgetræer. Ind under de lysegrønne Træers Kroner har man en vidunderlig smuk Baggrund: en høj, stejl Klippemur, hvorpaa Solens Straaler danner et mageløst Farvespil, der stadig veksler, stadig forandres, og naar Sangen toner, kaster Ekkoet Tonerne tilbage.

Ikke langt fra denne Plads ligger den såkaldte "Maaneskinsklippe". I dejlige, stille Sommeraftener plejer Lærere og Elever at vandre ad Højskolestien, op gennem Fuglesangsrenden til denne Klippe og synge Aftensang deroppe. Udsigten fra Klippens brede, knudrede Top er skøn. Man ser langt mod syd over grønne, frodige Marker. Og lige under sine Fødder ser man Toppene af Bøgetræernes Kroner, som næsten hvælver sig over den blanke Bæk, der snor sig gennem Ekkodalen. Sangen deroppe fra kan høres langt bort".

Ja, selv om skildringen bærer præg af en tidlige tids "blomstersprog", så har det utvivlsomt været ganske stemningsfuldt, og det ses også, at det er før den lille å i dalen blev rettet ud efter en snor.

I samme omtale nævnes, at der har været adskillige andre møder, men at to mere skulle nævnes, nem-

lig kvindesamfundets årsmøde og Sønderjysk Forenings årsmøde, hvor landstingsmand Kloppenborg Skrumsager havde holdt et interessant foredrag om forholdene i Sønderjylland.

Det sidstnævnte synes der i øvrigt at have været fast tradition for at holde på højskolen, men herom mere nedenfor.

Elevavisen "EKKO"

Pigeholdet i sommeren 1909 udgav som ovenfor nævnt en intern morskabsavis kaldet "Ekko". Den er nedskrevet i et stilehefte og er formodentlig den ældste af den slags, der er bevaret. Samme hold oprettede også en vandrebog kaldet "Baandet", hvis første bog, som dækker de første knap to år efter opholdet, er bevaret. De to ting supplerer hinanden ganske godt.

De interne morskabsaviser har der været lavet mange af i tidens løb - formentlig på langt de fleste hold. Tilbage i denne tid blev de kun lavet i ét eksemplar, nedskrevet som i dette tilfælde i et stilehefte eller på løblader, som blev hæftet sammen. Den

Elevholdet sommeren 1909 i Ekkodalen. Fra dette pigehold er bevaret den i teksten omtalte elevavis "Ekko" og første bog af en vandrebog kaldet "Baandet", så dem kender vi ret godt. Ingen af dem er dog nærmere identificeret. I midten af billedet sidder forstanderfamilien, nu med 4 piger. De fik deres første dreng i julen samme år. Bag ved dem står Johannes Jensen og hans kone. Lidt længere til højre O. P. Monrad, og lige bag ham Johanne Kristensen. De tre mænd til venstre for Andreas Hansen ved vi ikke hvem er. Til højre for Inger Hansen sidder den før omtalte ældre kvinde med en af pigerne på skødet. Kvinden, der står som nr. 4 fra højre i anden række, optræder på flere senere elevbilleder, så hun er muligvis "fodermester" Ingeborg Bøgeskov.

egentlige "udgivelse" bestod så i, at de fik forstanderen eller en lærer til at læse den op på en bestemt aften. Det siger sig selv, at der derfor var grænser for, hvor skrappe de kunne tillade sig at være i det, der blev skrevet. "I Bladet alt vi sætter / og ingen "Stile" retter / men tar hver Spøg som vi den faar / naar ej den over Grænsen gaar", som det hedder i denne.

Det egentlige formål var jo at lave lidt sjov med hinanden. Man drillede hinanden og hængte hinanden lidt ud, når anledning gaves. Derfor er indholdet næsten helt bestemt af de interne, øjeblikkelige situationer under opholdet, og derfor er det i reglen temmelig begrænset, hvad de kan fortælle en udenforstående eftertid. Men i dette tilfælde er der dog et og andet at hente - man kommer lidt tættere på eleverne og skolens mere daglige liv, ikke mindst når det som her kan suppleres med ting fra vandrebogen.

Der optræder således navne på nogle værelser. Det nævnes, at bladet blev stiftet på et møde i "Aldersro" en mandag aften sidst i maj, og i vandrebogen skildres lidt af stemningen ved redigeringen: "...og "Ekko" med alle de mange Viser og Redaktionskontor paa "Aldersro", det morede os nu ogsaa. Kan I huske, ...hvor Værelset saa ud om Fredagen, Gulvet flød med Papirstumper".

Af andre værelser nævnes "Valhal" og "Morgengry", som også kendes fra andre kilder. Desuden "Fremtid" og "Lærkereden". "Sydpolen og "Nordpolen" er formentlig også navne på værelser.

At skolebygningen i mange henseender var et "skrabet" byggeri, fremgår også. Skillevæggene mellem værelserne ser således ud til kun at have bestået af et enkelt lag brædder. Et enkelt sted kunne der i hvert fald trækkes en snor gennem et knastul eller en sprække, når én fandt på at lave løjer med sengetøjet. Og så må man i øvrigt konstatere, at de ofte omtalte løjer med at fjerne bundbrædderne i sengene også fandt sted om sommeren.

En ting, der et par steder fremgår af avisen, men i endnu højere grad af vandrebogen, er den meget uformelle omgangsform, der har hersket på skolen. Det kommer til udtryk ved, at Andreas Hansen adskillige steder kaldes "Fatter" og Inger Hansen tilsvarende for "Mutter". I et brev i vandrebogen underskriver han sig selv og sin kone med de samme betegnelser, så der er derfor ingen tvivl om, at han selv har lagt op til det.

Andetsteds fremgår det, at det ellers kunne være svært nok. I en artikel, "En "Førders" Betragtninger", i mindebogen¹⁰ skriver han, at han som jyd var vant til at sige du til næsten alle. Men på Bornholms Højskole var det anderledes. Her blev han straks tiltalt med "Hr. Forstanderen", eller i hvert fald "Hr. Hånsen". Og han føjer lidt senere til: "Jeg havde, paa fynsk og jysk Manér, ment, at jeg selvfølgelig skulde

være Dus med Eleverne, som jeg var vant til. Men de sagde De til mig - eller tiest "Hr. Forstander". Det kunde jeg ikke finde naturligt. Saa ville jeg ogsaa sige De til dem. Men de bedyrede mig, at jeg selvfølgelig skulde sige Du, og de sige De. For saadan var det jo overalt, at Husbond og Madmor sagde Du til Tjenestefolk og Daglejere og fik De igen".

At det lykkedes for Andreas Hansen at forandre dette mønster, fremgår ganske klart, i hvert fald for hans eget vedkommende. I en skildring fra vinterholdet 1920¹¹ fremgår det, at man også da har brugt betegnelsen "Fatter". Men det fremgår også, at noget tilsvarende ikke gjaldt alle og enhver. Eleverne tiltalte således pastor Monrad med De. Andreas Hansen har givetvis ikke villet tvinge noget igennem, som faldt andre unaturligt, og et par enkelte i vandrebogen holder sig da også stadig til det mere højtidelige.

Sommerholdet 1909 udmærker sig i øvrigt ved, at det havde én eller sandsynligvis flere gode sangskri-vertalenter. Store dele af "Ekko" er netop udformet som sange, den længste endda med hele 23 vers. Vi skal se nærmere på nogle enkelte af dem.

Sønderjysk møde

Engang i juni måned var der besøg af en flok sønderjyder (som jo endnu var under tysk herredømme). Det skete givetvis i forbindelse med det førnævnte Sønderjysk Forenings årsmøde, hvor der også var offentligt møde i Ekkodalen. Besøget er skildret i form af en sang, som går på melodien til "Grøn er vårens hæk". Den giver et stemningsfuldt billede af mødet, og derfor gengiver vi den i sin helhed:

1.

Søndagen er gaaet,
vi har alle faaet
noget, der for os er værd at gemme.
Alle have vi
travlt som brune Bi
med at pynte Salene herhjemme.

2.

Sønderjyder kom,
her de sværmed om
trindt og tæt i Stuer og paa Gange.
Hist i Salen op
kom den hele Trop
for at spise og at synge Sange.

3.

Dejlig Mad de fik,
og de næppe gik
sultne hist fra Bord, og Salen
denne pyntet var
som en Løvsal rar
kun der mangled' endnu Nattergalen.

4.
Flere Taler lød,
mens man spiste Kød,
flere dog, da Grøden kom paa Bordet.
Grøden løse kan
Tungen paa hver Mand,
som ej før har ganske let til Ordet.

5.
Færdige vi blev,
skønt det rigtig kneb
med at komme tidligt nok til Dalen.
Trængselen var slem,
men vi kom dog frem
og fik med Begyndelsen af Talen.

6.
Skoven den var fri
for alt Støveri,
thi vi fik om Morgen en lidt Væde.
Nu er det forbi,
alle ville vi
mindes denne skønne Dag med Glæde.

Underskrevet K.J. - som formodentlig var Karen Jensen fra ejendommen "Aaen", senere "Åvang", Østerlars. Hun måtte for øvrigt kort efter tage hjem, fordi hendes fader døde.

Udflugter

Det ser ud til, at alle pigerne på det hold har været i besiddelse af en cykel, eller i hvert fald haft rådighed over en, for hen mod slutningen af opholdet har de været på to udflugter på cykel, som begge er skildret i form af en sang. Den første foregik en søndag og gik til Øst- og Sydbornholm, og de havde hele dagen det prægtigste vejr. De kørte fra skolen tidligt om morgenen og nåede kl. 9 det første mål, Bodilsker. Her mødtes de med en mand som viste dem rundt i Slamre og Paradisbakkerne, hvor de så Gamleborg, Rokkestenen og Klint. Klokken blev to, inden de nåede Neksø, hvor de i rigeligt mål blev trakteret med "frikaduner", kartofler og salat. Derefter kaffe og så af sted til fyret ved Dueodde, hvor de var oppe og nyde udsigten. Så travede de ud til stranden, hvor nogle gik i vandet. Bagefter spiste og drak de igen, og så gik turen på cyklerne til det nærved liggende Tjørneby, hvorfra en af dem stammede. Her fik de chokolade, og efter at have takket med en sang gik turen atter hjemad. Og de nåede også hjem inden forstanderen kom på sin aftenrunde, godt trætte, "men pyt - snak ej derom".

En anden gang var de på aftentur til Strangegård i Klemensker, skønt der ikke var nogen elev derfra den sommer. Men ejeren, Hans Anker, var som omtalt medlem af bestyrelsen, og hans to ældste døtre havde de to foregående somre været elever. Senere fulgte

endnu tre døtre og to sønner efter, så interessen for højskolen var stor på dette sted. Pigerne tog af sted en mandag eftermiddag hen under aften og kørte to og to ved siden af hinanden. Men ret snart gik det galt. To af dem stødte sammen, hvorved den ene røg i grøften og fik revet hul i sin kjole, mens den anden fik cyklen beskadiget så meget, at den ikke kunne køre, og hun derfor måtte gå tilbage til skolen med den. De andre nåede dog snart velbeholdne til Strangegård, hvor de tumlede sig i haven og var oppe i udsigtstårnet for "at se paa Bondens Korn". Herfra så de så hende, der havde fået sin cykel beskadiget - hun havde begivet sig af sted efter dem til fods. Og så legede de "Tomandhøj" og havde det sikkert ganske fornøjeligt.

Den sidste udgave af "Ekko" ser ud til at være "udkommet" den 31. juli, dvs. en af de allersidste dage, og den slutter med et par afskedsvers, som vi også tager i deres helhed:

1.
Nu lakker det mod den sidste Dag
fra Skolen alle skal drage
i Livet ud for at slaa et Slag
se ej paa det som en Plage.
Nej, trøstig frem vi her har lært
naar Pligtens Vej vi træde
vor Gerning bliver ej saa svær
men bringer Lys og Glæde.

2.
Det lyse Haab og den gode Tro
paa Livet, her blev os givet
gid Sæden blev lagt maa gro
og bære frugt hen i Livet.
Skønt trist det er vi skal herfra
vi tillidsfulde drage
til hver sin Gerning og mindes da
de rige, lyse Dage.

Vandrebogen "Baandet"

Samme pigehold fra 1909 oprettede som tidligere nævnt en vandrebog kaldet "Baandet", hvoraf den første bog, som omfatter knap to år, er bevaret. De var 35 i alt i kredsen, og denne første bog rummer to omgange breve plus yderligere otte af tredie runde.

Da brevene ifølge sagens natur er fra tiden efter højskoleopholdet, hvor de igen var spredt for alle vinde, er det naturligt nok kun i små glimt, vi får noget at vide om livet på skolen. Men et og andet er der.

Vi får at vide, at det havde regnet meget denne sommer, og regnen fortsatte ind i eftersommeren, så det trak ud med høsten. Af den grund var der flere, der ikke kunne komme til efterårsmødet, som fandt sted den 14. og 15. september, og hvor det netop satte ind med fint høstvejr. Mange havde dog fundet vej derhen og fået meget ud af foredragene.

Senere på året nævner flere af dem onsdagsmøderne, som man forstår var aftenmøder med foredrag, i første række med henblik på de tidligere elever, men i øvrigt hvor alle var velkomne.

Til julen kom bogen på sin vandring tilbage til højskolen, og i sit indlæg, som han sidder og skriver i "Hulen", meddeler "Fatter", at de julenat fik en søn, den førstefødte, efter at de først havde fået fire piger. (Brevet omtales og citeres delvis længere fremme).

Senere på vinteren, til fastelavn 1910, havde en af pigerne, Helvig Kofoed fra St. Munkegård, Åker, været med til vinter elevernes fastelavnsfest på skolen, og det fortæller hun senere om i vandrebogen. Vi gengiver det ordret:

"Ved Fastelavnstiden kan I tro der var Fest paa Højskolen. Det var Eleverne, der havde fundet paa at holde "Sjov". Der var vel ca. 100 Mennesker og I kan tro det var morsomt. I skulde bare have set saa nydeligt der var pyntet i Salen med grønt og Flag baade danske, svenske og norske. Ja, man skulde rigtignok ikke tro at Frakkeeleverne kunde præstere noget saa smukt, - vi kunde forresten vist ikke have gjort dem det efter. - Naa, vi samledes mellem 6 og 7. Saa spillede Musikken op og med et kom der Liv i os alle, og snart var Salen forvandlet til en dansende Vrimmel. Der var forresten en af Eleverne der var udklædt som Nisse. Det passede jo udmærket til Omgivelserne - kun syntes jeg, at han var temmelig stor - han var vist ogsaa den største af dem alle. Da vi havde danset

Søndagstur til Randkløveskår sommeren 1910. Af i alt 33 piger på det hold var hele 12 "øvre fra", heraf 5 sønderjyder. Vi må formode, at det i hovedsagen er dem, der er taget på søndagsudflugt, mens de fleste af de bornholmske piger var taget hjem. Der er dog mindst én bornholmer imellem. Det er Thora Svendsen, som står til højre for den yngre mand nederst, cand. theol. Knud Skaarup, som var lærer i ét år. Højere oppe til højre lige foran en elev sidder Johanne Kristensen. Billedet, som i lidt mindre format er lavet som et elevbillede, har vi fået af Thora Svendsens datter, Ragnhild Seier, Rønne.

nogle Timer blev der serveret Chocolate i Salen og under Opholdet sunget en Sang, som Godsinspektøren havde lavet til Damernes Ros naturligtvis - det er jo den gamle Vise om igen. Sangen var nu efter min Mening storartet og da der ikke var andre der vilde udbringe et Leve for Forfatteren - som naturligtvis var anonym - maatte Forstanderen til det. Snart var Salen ryddet igen og saa fortsatte Dansen til Kl. 1 1/2. Saa drog hver til sit og kun Erindringerne var tilbage. Eleverne sang forøvrigt ogsaa flerstemmige Sange, som lød storartet i den festsmykkede Sal".

På et andet plan må en sådan vandrebog betragtes som en absolut primær kilde - i modsætning til f.eks. erindringsstof, der som oftest er nedskrevet langt senere.

Disse breve skulle således give mulighed for et indtryk af deres umiddelbare oplevelse af højskoleopholdet - og hvad de fik med sig derfra.

Som i den tidligere omtalte, "Ekko" fra 1899, er der også i denne en række lovprisninger af opholdet, højstemte udtalelser om den dejlige tid, der alt for hurtigt fik ende. Men der er også enkelte eftertænksomme overvejelser.

En af holdets fire sønderjyske elever, Jensine Jensen, kaldet Jenny, fra Skærbæk-egnen, takker i sit første brev de andre "for alt i den korte, dejlige Sommer paa Bornholm". Og lidt senere hedder det videre: "...nødig vilde jeg have undværet denne Sommer. Jeg har faaet mere Forstaaelse af Livet, og jeg føler, at det er mig en Hjælp til at leve og forstaa Livet, som er saa gaadefuldt".

En anden takksom elev, den førnævnte Karen Jensen fra ejendommen "Åen" i Østerlars, omtaler i sit første brev efterårsmødet samme år, som hun syntes, hun havde fået et stort udbytte af, "Men jeg har jo da ogsaa faaet mine Tanker klarede i Sommer". Hun var hjemme som medhjælper på ejendommen, som hun senere overtog sammen med sin mand, Christian Pihl. I samme brev skriver hun, at hun ikke er utilfreds med sin daglige gerning, men "Kunde man bare komme til at udrette noget her i Verden. Stort og godt skulde det helst være, men hvordan - nej, det ved jeg endnu ikke..." I sit næste brev fra juni året efter vender hun tilbage til dette. Efter nogle højstemte udtalelser om, hvor dejligt livet er, skriver hun: "Maatte vi saa ogsaa kunne udrette noget, mens vi lever herne. Men det kan maaske blive vanskeligt. Det gælder jo om at finde sit Kald eller sin Plads her i Livet, og det er nok ikke saa nemt, men naar man bare søger at gøre sin Pligt saa godt man kan der, hvor man er, saa gaar det vel an".

Karen Jensen er en af dem, der har et tredje brev med. I dette fra marts 1911 omtaler hun et foredrag Andreas Hansen har holdt på det sidste offentlige møde. Han havde talt om kristendommens stilling i

tiden, "og det blev en alvorlig Formaning til os alle om at leve vort Liv, saa det kan kendes: vi er kristne Mennesker!"

Bogens sidste brev er skrevet i påsken kort efter af Laura Andersen fra Julegård i Rutsker. Hun havde den vinter været tjenestepige på højskolen og havde hørt det samme foredrag. Hun skriver om foråret, hvor planterne begynder at spire frem, "for at de kan komme frem og gøre deres Gerning (om jeg kan bruge det Udtryk); noget lignende synes jeg det er med os Unge, vi føle ligesom Trang til at udrette noget stort og godt i Verden, men vi ved ikke rigtig hvorledes vi skal tage fat paa det, men det gælder vel blot om at tage fat med et let Sind og efter bedste Overbevisning".

Begge pigers udtalelser er vel næppe helt atypiske for unge mennesker, men alligevel forekommer de i nogen grad at være en genklang af det, de har mødt på højskolen.

Vandrebogen indeholder også et langt brev af den førnævnte pastor O. P. Monrad, bl.a. med en sangtekst på 16 vers og et for ham væsentligt fyndord: "Paa Alvors Gulv dandser Glæden bedst!"

En meget velskrivende pige, Asta Nielsen, som var lærerdatter fra Grødby Skole i Åker og kun 17 år, tegner i anledning af dette brev et lille portræt af ham. Hun skriver: "Da jeg læste Monrads Brev el. Foredrag, var det ligesom jeg saa ham staa for os med "det alvorsmilde Syn under busket Bryn", og sige: "Glem aldrig det der kære Venner: Det kan ikke hjælpe vor Pligt er en Tvang... (det må gælde om) at ændre Pligtens Tvang til Frihedens Lyst". Man kan af enkelte citater forstå, at det har været et centralt tema i hans foredrag.

Asta Nielsen fortæller videre om nogle træk fra sommeren, bl.a. nogle uforglemmelige aftener om hvilket det hedder: "Der var over de Aftner noget af det, Hansen vilde (have) kaldt Festivitas,... Der var forresten noget af det over alle Dagene. Forstander Hansen sagde engang, at der kunde og burde være Festivitas over vort Arbejde, naar vi først rigtig tænkte paa hvor stor en Velsignelse Arbejde var, ja gid man kunde naa saa vidt, at vi kunde faa Festivitas over vort Arbejde eller som Monrad sagde; at ændre Pligtens Tvang til Frihedens Lyst".

Bogen har naturligvis også et par breve af Andreas Hansen, hvoraf han som nævnt skrev det første i julen sammen år. I anledning af deres førstefødte søn, som blev født julenat, skriver han i dette brev bl.a.:

"Den smaa Prins Nicolaj den Første at Balstyrien er stor og stærk og frisk og kæk og selvfølgelig det vidunderligste Dregebarn, der er født siden Verdens Skabelse (det er nemlig alle førstefødte Sønner!)"

Resten af brevet er for så vidt en slags juleprædiken, men da det er det ældste af den slags, vi har fra hans hånd, og den utvivlsomt er et træffende udtryk

for det bærende grundlag for hans undervisning, tager vi et par fyldige uddrag:

”Julen er kommen med Solhverv for Hjerterne bange”. Julen danner ligesom Baggrunden for al anden menneskelig Glæde. Fordi den er Festen for ham, der overhovedet gjorde Livet til Liv for os - reddede os fra Døden. Uden det kunde man jo ikke engang glæde sig over, at der var født én en søn, et levende Væsen... Nu er det anderledes. Nu er Dødens Overvinder født. Han har overvundet Døden. Han er Livsfyrsten, den vældige og myndige Livets Herre, der har det evige Liv - og er det evige Liv - - prøv at tænke denne Tanke - -! - Og ikke en fjern og fornem Storhed et Sted på en fjern Guldtrone i den syvende Himmel. Nej en Mand, et Menneske, født som Barn af en Kvinde, underkastet alle menneskelige Vilkaar som én af os - og med den almægtige Guds Kraft i sig, med Livet. - Og dette sit Liv, alt, hvad han har vundet, det har han givet enhver af os Lod og Del i, kaldet os med evig Ret og evig Magt i vor Daab, at vi helt kan faa det i Eje, saa at vi i Lyset af dette kan modtage et nyt lille Menneskebarn med Jubel, kan leve vort Menneskeliv... Ikke den Ting er der, uden det kan gennemstraales og adles af det. Alle vore rent menneskelige Forhold. Alt. For Han var jo helt Menneske. Det er ”Mennesket”, han har frelst for det evige Liv.

Men dette er Julebudet! Og det er grundlaget for al Menneskelykke... - Derfor er kristendommen just en Religion for en Ungdom, der staar med Foden paa Livsvejen, netop ved at begynde at vandre den...

Det har jeg sagt Jer før, kære Elever, mange Gange og paa mange Maader... Og jeg haaber I har forstaaet og forstaar, at jeg ikke her taler ud af noget tillæst eller tillært, men ud af min inderste Erkendelse, bygget paa Livserfaring! - Mit Liv har ingenlunde været ”let”. Jeg har kæmpet og lidt og stridt - saa meget og saa tungt, at jeg ikke vil ønske jer noget lignende. I kan være overbevist om, at mit Liv har været alt andet end en dans paa Roser. Og dog ved jeg, at I ikke kan kalde mig bitter eller Surmuler eller Livsfjende, naar I samler Sommerens indtryk sammen. Jeg er en lykkelig Mand, der gaar min Livsvej med Sang. - Men nu forstaar I ogsaa, hvor Hemmeligheden ligger, hvor jeg har mine Glædeskilder. Og det er det, jeg gjerne ville have til at staa helt klart for Jer som et Vidnesbyrd”.

Der er noget i det sidste, der i dag kan virke lidt uklædeligt selvbevidst, men ligesom meget andet i sprogbrugen er det nok til dels tidsbestemt. Der var megen dyrkelse af de ”store personligheder” og til disse hørte ogsaa en højskoleforstander. Selvsikkerheden hørte nok i nogen grad med til det, der blev forventet.

Mere end 30 år senere skriver han¹³ om sit formål med det hele - med opgaven eller idealet -, at det var

”at forkynde Livets Herlighed”. Det forekommer at stemme godt overens med det ovenstående.

”Hytten” bebos

Engang i løbet af 1910 hentede Andreas Hansen sine gamle forældre, Anders og Gedske Hansen, over til Bornholm og lod dem bo i ”Hytten”. Her tilbragte de så deres sidste år. Året efter, den 24. maj 1911, fejrede de guldbryllup. Med dem fulgte en ældre søster til Andreas Hansen, Frederikke, som var sygeplejerske, og som passede og plejede dem indtil de døde. Hun blev af alle kaldt ”faster Rikke”, og efterhånden blev det ogsaa hende, der tog sig af de elever, der blev syge.

Elevforeningens årsskrift

Den 8. januar 1911 afholdt elevforeningen juletræsfest på skolen. På et bestyrelsesmøde efter denne blev det vedtaget ”at udsende et Aarskrift til samtlige Elevforeningens Medlemmer, et Aarskrift, som væsentligst er forfattet af Forstander Andr. Hansen og Landbrugslærer Johannes Jensen, og hvis opgave det skulde være at styrke Sammenholdet og Fællesskabsfølelsen mellem Højskolens tidligere Elever”.

Skriftet var forberedt i god tid i forvejen, idet flere af artiklerne er dateret op til 14 dage før, så vedtagelsen var således blot den endelige godkendelse. Præcis hvornår det blev udsendt ved vi ikke, men det er formentlig sket ret kort efter. Og i mange år derefter blev det fast tradition, at det udkom kort efter nytår.

Indførelse af landbrugsfag

Selvom der således fra da af årligt kom et skrift fra skolen, er det dog stadig sparsomt, hvad vi ved om den daglige virksomhed. Andreas Hansen var nemlig i al sin tid meget fåmælt i den henseende. Det eneste konkrete han nævner i dette første skrift, er således indførelsen af landbrugsfag året før. Om det skriver han:

”Med Hensyn til Skolens Arbejde har vi som bekendt - uden i nogen Maade at ændre Skolens Aand eller Opgave - indført Landbrugsfag og i Samklang dermed givet Naturfagene en noget større Plads. Vi har ment derved at tilfredsstille et af de Krav, som er berettigede - særlig paa dette Sted -, og at gøre Undervisningen rigere og fyldigere.

Vi har endvidere faaet tildelt et Legat, saa vi kan faa Skolens Samling af Undervisningsmidler forøget og forbedret ret betydeligt, saa vi ogsaa paa den Maa-

de kan gøre Undervisningen mere fyldig og frugtbar".

Senere på året, den 12. maj, som var St. Bededag, nævnes det, at der havde været elevmøde med schweizeren Fritz Wartenweiler som taler. Han var netop dette år på rundrejse i Danmark og arbejdede senere for oprettelsen af grundtvigsk prægede højskoler i sit hjemland. Det lykkedes dog kun i meget beskedent omfang.

Udflugt til Christiansø

Senere igen, den 17. juni arrangerede elevforeningen en udflugt til Christiansø, hvori foruden medlemmer også skolens elever og lærere deltog. Vi citerer fra elevforeningsprotokollen:

"Lørdagen d. 17. Juni foretog Foreningen en Fællesudflugt til Kristiansø med Østbornholms-Dampe-

ren "Dandsen" (ført af Kaptejn Hansen). Der afsejledes fra Nexø Kl. 9. Fmd. umiddelbart efter første Togs Ankomst, og derefter anløbes Svaneke, Gudhjem og Allinge. Kl. 1. arriveredes til Kristiansø. Pastor Monrad holdt her et Foredrag i Kongens Have. - Kl. 4 1/4 afsejledes igen fra Øen og anløb paa tilbagevejen Gudhjem, Svaneke til Nexø, hvor der landedes kl. 7 1/4, saaledes at sidste Tog kunde benyttes. Der lejes en Vogn til at befordre Allingedeltagerne tilbage fra Gudhjem til Allinge. Jernbanen gav Deltagere en Moderation af 40% imod Fremvisning af Medlemskort. Turen var begunstiget af prægtigt Sommervejr, og der var i alt 181 Deltagere". Underskrevet Johannes Jensen.

Andreas Hansen betegner i det næste årsskrift for 1912 turen som særdeles vellykket og retter tak til præsteparret S. Mandel og Frue for rundvisning og til kommandanten, kaptajn With og hans søstre for at have åbnet deres have for dem.

Vinterholdet 1910-11 (at domme efter børnene). De fleste tidligere elevbilleder af vinterhold er blevet taget uden for skolens hovedindgang mod nord. Dette er det ældst kendte, der er taget på sydsiden, uden for forstanderboligens vinduer. Det ældre ægtepar midt i anden række er Andreas Hansens forældre, Anders og Gedske Hansen, som han samme år havde hentet herover for at lade dem bo sammen med faster Rikke i "Hytten". Hun sidder længst til højre i samme række. Længst til venstre i tredje række landbrugslærer Johannes Jensen og hans kone Ellen. Der var seks øvrefra på holdet, heraf fire sønderjyder. En af de andre to var Laurs Tolstrup, der senere blev ejer af Strangegård i Klemensker. Det ses, at sneen er faldet svagt, mens de ventede på, at fotografen skulle blive færdig.

Sommeridyl foran "Hyttten" - faster Rikke læser op for børnene, medens Bedstefar ser til fra vinduet. Billedet er formentlig taget i 1913. Fra privat fotoalbum.

Koncert

I samme årsberetning nævner Andreas Hansen en stor koncert, som blev afholdt den 11. juli, "ved hvilken Pianisten Georg Jespersen, Komponist Kai Sentiuss og hans forlovede, Frk. Karen Hansen, og Pastor Monrad glædede os med deres herlige Musik - og gjorde det muligt, at vi kunde anskaffe os det ofte og haardt savnede Klaver, der forhaabentlig i Fremtiden oftere kan give Anledning til musikalsk Underholdning, og saaledes paa mange Maader ogsaa vil blive en Vinding for Skolen. Proprietær Müller, Vallensgaard, havde med stor Beredvillighed udlånt sit Klaver til Koncerten".

Skolen er endnu i besiddelse af et klaver, der ifølge dets serienummer er fremstillet ca. 1895, så det er formentlig det samme.

I det næste årsskrift igen - 1913 - nævnes, at en lignende koncert med delvis de samme medvirkende blev afholdt den 9. juli 1912.

Udflugt til Skåne

Det var i øvrigt lige efter, at lærere og elever var kommet hjem fra en 3-dages udflugt til Sverige, til Ham-

menhög Folkhögskola ikke langt fra Simrishamn i Skåne, og årsberetningen i dette skrift domineres helt af denne rejse. Også pastor Monrad var med på rejsen og han talte ved et stort folkemøde derovre. Efter hjemkomsten skildrede han rejsen i Bornholms Tidende i en stor artikel, der strakte sig over fire udgaver af avisen.

Andreas Hansen betegner rejsen som "en rentud vidunderlig Tur, som ingen af os, der var med, nogensinde vil kunne glemme!...(jeg maa sige), at hele Turen, men særlig det store Folkemøde derovre om Søndagen fik en egen Farve og Glans derved, at Pastor Monrad var med og talte ved Mødet - for det første, fordi han var Nordmand, og dernæst, fordi han var - Pastor Monrad! der baade ved sin Færd, ved sin Tale og ved sin mesterlige Ledelse af Elevernes Sang, ganske og aldeles tog Svenskerne med Storm.

Det var med et rigt Fond af straalende Indtryk og store Minder, og med Hjerterne fulde af den varmeste Taknemmelighed og Beundring, at vi Mandag den 8. om Eftermiddagen i det herligste Solskin fra Damperen viftede Farvel til den høje, stoute Rektor Bosson, der stod paa Simrishamns Mole og svang sin hvide Hat".

Det var meningen, at rejsen skulle være indledningen til årlige udvekslingsbesøg, men det blev ikke til

mere, da rektoren året efter forlod skolen for at blive rektor på en anden folkehøjskole i nærheden af Uppsala, og Hammenhög Folkhögskola i øvrigt blev nedlagt som højskole og "omdannet til Landbrugsskole i ren materialistisk Aand".

Herlige - og trange - tider 1913-19

Til vinterskolen 1911-12 blev der ansat en lærer, som vi ikke kender navnet på, men han blev af en eller anden grund nødt til at rejse allerede i december. Hans undervisning blev så overtaget af valgmenighedspræst Karl Jespersen og læreren ved den nærliggende Åker ndr. Skole, Axel Hermansen, suppleret med Johannes Jensen og Andr. Hansen. Af den grund var der ingen onsdagsmøder den vinter.

Kai Senstius var som nævnt elev fra januar denne vinter, og det er formentlig i denne situation, at han senere er kommet ind i billedet som lærer. Med hans ansættelse indledtes den periode, som Andr. Hansen senere betegnede som "herlige Tider", hvor de i længere tid var de samme lærere og altså fri for den evindelige skiften.

Fra sommeren 1913 nævnes endnu engang en koncert, som fandt sted den 13. juli, og hvor der opførtes en kantate, "Bornholm", af netop Kai Senstius. Pastor Monrad medvirkede endnu engang som cellist, og en datter af ham, som var operasangerinde, sang solo-partierne.

Senere samme sommer tog man afsked med Monrad, idet det var det sidste år, han medvirkede på sommerskolen - foreløbig, nævnes det ganske vist, men der blev vist ikke til flere gange. Andreas Hansen skriver, at hans "muntre Færd, hjertevarme Væsen, rige Erfaring, omfattende Lærdom og dybe og kloge Tale har været en stor Vinding for Sommerskolen i alle de 7 Aar". Og han får en varm og indholdsrig tak.

Privat for Andreas Hansen og hans familie skulle tiden imidlertid snart komme til at præges af belastende tildragelser, sygdom og dødsfald.

Det første af dette skete i september 1913, da deres fireårige datter Ingeborg blev alvorligt syg og døde, i øvrigt mens han selv var bortrejst på kursus i Norge.

Det følgende år - 1914 - blev som bekendt et skelsættende år i verdenshistorien, idet 1. verdenskrig brød ud den første august. Men det blev også i flere henseender et skelsættende år for Bornholms Højskole - på godt og ondt. Det var således det år, hvor fru Inger Hansen begyndte at få sine hyppige og hæftige

sygdomsanfald, der i løbet af de næste fem år førte til døden.

Hovedfløjen udvides

På det ydre plan - og mere positivt - skete der det, at et længe næret ønske om bedre plads blev ført ud i livet. Det skete ved, at man forlængede hovedfløjen mod vest, og samtidig blev der bygget et nyt udhus samt foretaget nogle ændringer i det bestående.

Der blev talt om byggeriet allerede på generalforsamlingen 1913, hvor man blev enige om at indhente overslag og få lavet tegninger og "for øvrigt at sætte Kraft ind paa at faa tegnet Aktier dertil". Overslaget forelå ved et bestyrelsesmøde i januar 1914, hvor man enedes om at søge planen realiseret i løbet af sommeren. Det var planen at få dækket halvdelen af udgiften med ny aktiekapital, og så snart man var nået 4.000 kr., ville man sætte det i gang. Det endelige mål var at nå op på 5.000 kr.

Projektet blev udbudt i entreprise, og der indløb to tilbud, som næsten var fuldstændig ens, 8.250,00 kr. og 8.247,60 kr.. en forskel på kun 2,40 kr. Den billigst bydende blev antaget til arbejdet, dog således, at malerarbejdet til 1.003,60 kr. i første omgang blev holdt udenfor.

Byggeriet blev påbegyndt midt i juli, og da vejrforholdene var særdeles gunstige på grund af en usædvanlig tør eftersommer, skred det godt frem. I midten af oktober var det hele færdigt, således at man planmæssigt kunne holde det traditionsrige efterårsmøde kort efter.

Det er ikke meget, der meddeles om byggeriet i detaljer, men det bestod altså i hovedsagen af en forlængelse af hovedbygningen på knap 8 meter. Derved blev der fire værelser i stueetagen, og i overetagen blev der så mange flere værelser, at der nu var plads til 40 elever. Med den bedre plads blev der også mulighed for en større opholdsstue for eleverne, men hvor og hvordan den blev lavet, ved vi ikke.

Den sidste rest af den oprindelige hestestald blev også flyttet op til landevejen, og i stedet blev der en smule længere mod syd opført et nyt udhus, senere kaldet "rejsestalden", fordi det væsentligst bestod af en vognport og en stald til Andreas Hansens hest. Der nævnes også ændringer i kælderetagen, formodentlig i køkkenet, men hvad de bestod i, ved vi ikke. Endelig ser der ud til at være indrettet en lille læsestue til eleverne ovenpå i den lille trappegangs- og entrebygning til Sønderomme. Læsestuen har været 5 m lang og godt 3 m bred.

Formanden, Julius Svendsen, skriver lidt om byggeriet i årsskriftet for 1915, og han slutter med, at "...gid saa, at de forbedrede Beboelsesforhold maatte medvirke til, at der kunde blive mere Sundhed i vor

kære Forstanderfamilie, og at Forholdene i det hele maa blive saadan, at alle vi, som er glade ved at mødes paa Højskolen, fremdeles maa faa Lov dertil". Det første håb skulle desværre ikke vise sig at slå til.

Da alle udgifterne til byggeriet, anskaffelse af kakkelovne og inventar til læsestuen blev gjort op, blev det til ca. 9.000 kr. Dertil kom flytningen af hestestalden til 255 kr.

I nytegnede aktier var der indkommet 4.200 kr. Af en privatmand i Åkirkeby, Hans Nielsen Kofoed, som var svoger til Julius Svendsen, lånte man mod en pantobligation 3.000 kr. De resterende ca. 2.000 kr. voldte det derimod en del kvaler at få dækket. Året efter taltes der om et underskud på 800 kr., som man gerne ville have ind ved flere aktier. Udgifterne til møblementet i læsestuen meddelte Andreas Hansen, at man ville søge at få dækket med indtægterne fra en koncert, der snart efter skulle holdes.

Af gamle billeder fremgår det i øvrigt, at der muligvis allerede året efter blev anlagt terrasse med læmure langs sydsiden af den nye forstanderbolig.

1. verdenskrig

Den 1. august - kort efter at håndværkerne var gået i gang - brød krigen som nævnt ud, og det medførte megen ængstelse netop for byggeriet og de økonomiske konsekvenser deraf, hvis forholdene medførte, at

skolens virksomhed måtte standse den følgende vinter. Denne ængstelse viste sig imidlertid ubegrundet.

Men man forstår, at krigen kastede sin skygge ind over alting i denne tid, og således også livet på skolen. Krigsudbruddet faldt sammen med sommerskolens afslutning, og på denne var der fem sønderjyske piger. En af de bornholmske elever fra dengang, Emilie Jensen, har fortalt, at de havde fået telegram hjemmefra om brødre og kærester, som var blevet indkaldt, og nu var krigen altså en realitet. Derfor fik skoleafslutningen denne gang sin egen særlige og trykkede stemning. Det blev en afsked med mange tårer.

Erindringer af elever

Også for denne skildring af højskolens historie er 1914 et skelsættende årstal, idet vi fra dette år kan supplere kilderne med personlige erindringer¹⁴, som vi i 1983 opfordrede tidligere elever til at skrive og sende til os.

Emilie Westh. Det ældste lille glimt, vi har af disse personlige erindringer, er fra den ovennævnte Emilie Jensen, senere gift Westh¹⁵. Hun har kun skrevet nogle få linier, og det eneste fra dengang er de bevægende bemærkninger om de sønderjyske piger. Men hun medsendte et par blade fra en mellemstor notitsbog,

Skolens hovedbygning set fra nord efter tilbygningen mod vest 1914. Det ses, at der ved den lejlighed kom en ny dør, hvor der før havde været et vindue. Vi må formode, at Andreas Hansens "hule", der før havde været dér, blev lavet om til trappeopgang. Fra privat fotoalbum.

hvor der er en liste over alle kammeraterne med angivelse af deres fødselsdag - men uden årstal, så det har nok først og fremmest været for at kunne holde forbindelsen vedlige i det mindste denne ene gang om året. På de næste sider har hun optegnet den ugentlige timeplan, som dog kun er der for mandag, tirsdag og onsdag. Det er dog nok til at det fremgår, at det grundlæggende er det samme mønster, som det allerede havde været i mange år. En variation i det er dog, at dagen begyndte med gymnastik, hvorefter de havde det daglige historiske foredrag. De andre fag har ligget spredt, dog således, at håndarbejde fortsat lå midt på eftermiddagen med formentlig 3 gange 2 timer, og dagen sluttede med oplæsning fra 5 til 6.

Krigsudbruddet medførte på mange højskoler rundt omkring i landet en kraftig nedgang i elevtallet. På Bornholms Højskole mærkedes det dog langt mindre end de fleste andre steder, idet det kun var eleverne ovrefra, der udeblev. På vinterskolen 1914-15 kom der 26, hvoraf kun én ikke var bornholmer.

Karl Svendsen. Fra en på netop dette hold, Karl Svendsen¹⁶, har vi også nogle personlige erindringer. Han stammede fra Ellesgård i Østermarie, og blev senere i mange år ejer af Pæregård i Østerlars - hvor der som tidligere omtalt var højskole i to vintre 1868-70 ledet af Julius Bohn.

Karl Svendsen fortæller, at Andreas Hansen ved vinterskolens start sagde til dem: "Her er vi socialister, for vi har 8 timers arbejdsdag". Ellers fortæller han, at det ikke var nogen god tid for skolen. Dels var der krigen, som nok fik nogle forældre til at holde sig tilbage fra at sende deres børn på højskole. Derfor blev det til for lidt elever - især nu, hvor skolen var udvidet og havde plads til flere end før, - og dels var der Inger Hansens sygdom. Hun måtte hen mod skolens slutning drage til København for at blive opereret. I den tid måtte Andreas Hansen naturligvis også være en del borte fra skolen. I de perioder blev han afløst af den efterhånden 69-årige Johan Bøgeskov, som hver dag gik frem og tilbage fra Villa Broager i Gadeby i Østermarie.

Foruden Andreas Hansen nævner han også de to lærere, Johannes Jensen og Kai Sensstius, og hvilke fag de havde. Andreas Hansen havde mest historiske foredrag, men også enkelte andre fag, deriblandt gymnastik. Johannes Jensen havde naturligvis landbrugs- og naturfag, og Kai Sensstius havde regning og forskellige andre fag, selv om han ellers var musiker og komponist. Han nævner endvidere, at Sensstius og hans kone boede i lærerlejligheden i "Sønderomme", og en gang om ugen samlede de der en trediedel af eleverne og spillede klassisk musik for dem. Sensstius spillede violin, fru klaver. Disse aftener betegnes som nogle særligt gode stunder - (og det er alle, der har oplevet og omtalt dem, enige om).

Kai Sensstius i Sønderomme. Det ser ud, som om han er ved at spille firhændigt klaver sammen med sin kone. En herre ser til fra højre. Fra privat fotoalbum.

Med hensyn til de ydre rammer fortæller Karl Svendsen, at der jo dengang ikke forlangtes så meget vedrørende værelsernes bekvemmelighed. (Mange vinterlever fra de følgende år nævner da også den manglende mulighed for at varme dem op, så der kunne være temmelig koldt sådan en vinter). Han nævner også navne på nogle af værelserne, som før er omtalt, og føjer til om det, der hed "Kongedybet", at en frisk fyr gav det navnet "polakkasernen". Det navn gik tilsyneladende i arv til de skiftende elevhold i mange år, idet det også er nævnt af en elev fra 1920-erne.

På holdet den vinter var der en købmandssøn, fra Rønne, som faderen forsøgte at holde til bogen og derfor havde sendt på højskole. Men den unge mand havde ikke lyst til det, og da Bøgeskov afløste Andreas Hansen, mente han, at han alligevel ikke kunne lære noget af "den gamle", så derfor tog han ofte det første tog til Rønne.

Krigssituationen

I årsskriftet det følgende år kommer Andreas Hansen naturligt nok ind på sin kones sygdom. Hun blev opereret i begyndelsen af marts 1915, og efter knap 2 måneders sygeleje kunne hun vende hjem. Efterhånden genvandt hun næsten fuldstændig sit helbred og sine kræfter, så de var meget fortrøstningsfulde.

Krigen rasede stadig i verden, men den særlige situation var tilsyneladende nu til gunst for højskolen, idet der kom 36 elever om sommeren og 35 til vinterskolen 1915-16. Men selvfølgelig var der nu ikke længere nogen sønderjyder.

De særlige forhold under krigen fik naturligvis også indflydelse på maden. En elev fra denne tid skriver, at den ofte var spartansk. Der blev således ofte

serveret frikadeller, som mest bestod af kartoffelmos og kun en lille smule kød, så man blev hurtig sulten igen.

Krigstiden betød også, at det var nødvendigt at hæve priserne for højskoleophold. I ganske lang tid havde de ligget fast på det tidligere nævnte niveau, 175 kr. for vinterskolen og 96 kr. for sommerskolen. I 1913 blev priserne dog hævet til henholdsvis 200 kr. og 108 kr.

Et par år efter krigsudbruddet og nogen tid efter afslutningen tog det imidlertid voldsomt fart, så priserne i løbet af nogle få år mere end fordobledes. I vinteren 1920-21, da det var højest, kostede opholdet således 465 kr. og for sommeren 1921 kostede det 240 kr.

Og endda følte man ikke, man kunne hæve priserne i samme takt som prisstigningerne på allehånde livsfornødenheder, så det var i flere henseender svære tider.

De offentlige tilskud fulgte nogenlunde med pristigningen, men alligevel kan man af mundtlige udsagn fra den tid forstå, at det undertiden kunne knibe med at skaffe penge til betalingen. Andreas Hansen måtte så til på sin foretrukne blide facon at opfordre skyldnerne til at gøre en ekstra indsats for at skaffe lidt penge, så de kunne få lidt brød på bordet.

Sygdom igen

Havde 1915 fra foråret og frem været et år fuldt af håb og fortrøstning, skulle 1916 i flere henseender blive det modsatte. Krigen rasede stadig med alt hvad der af fulgte også for de lande, der ikke var direkte involveret. Nu faldt elevtallet igen til under de 30, og mere privat gav det også modgang og sorger.

Den 31. marts om morgenen, samme dag som vintereleverne rejste, døde Inger og Andreas Hansens ældste datter, Karen, 11 år gammel efter et smertefuldt sygeleje af meningitis.

Den 16. maj døde en lille søn af Karen og Kai Sentius, Niels Otto, ét år gammel.

Og få dage efter, den 25. maj, fik Inger Hansen et nyt anfald af sin gamle nyresygdom, som de troede var endeligt overvundet. Anfaldene fortsatte, og det blev klart, at en ny operation var nødvendig. Den blev foretaget i København i begyndelsen af oktober, og midt i december kom hun hjem igen.

Johannes Jensen bryder op

1916 blev også året, hvor Johannes Jensen igen forlod Bornholm. Han var blevet tilbudt en stilling som overlærer - formodentlig en slags forstanderstedfortræder - på Næsgård Agerbrugsskole på Falster, og

efter nogen overvejelse sagde han ja til den. Nogle år senere blev han opfordret til at overtage forstanderstillingen på Kærehave Landbrugsskole, som på det tidspunkt havde stærkt behov for at blive bragt på ret køl. Efter en halv snes år dér købte han en større gård, Grundmosegård, i Jyderup på Vestsjælland, som han drev i godt 10 år. Derefter flyttede de til Sorø, men kort efter døde han efter få dages sygeleje af meningitis den 12. april 1944, 63 år gammel¹⁷.

Johannes Jensen fik ingen fast afløser som landbrugslærer. Skolen benyttede sig i årene derefter af de stedlige landbrugskonsulenter. En af dem var Hjorth, Maglegård i Østermarie, som nævnes fra vinteren 1916-17. Fra samme vinter nævnes en lærer Kjeldsen, som vi ellers intet ved om.

25 års jubilæum

I det sidste krigsår, i efteråret 1918, kunne skolen fejre sit 25 års jubilæum. Det blev fejret på behørig vis ved et tre dages efterårsmøde 1., 2. og 3. september. Den 2. markerede man det egentlige jubilæum ved at skolens indtil da tre forstandere holdt foredrag.

Endelig fred igen

Efter mere end fire år fik den voldsomt ødelæggende krig omsider ende, og våbenstilstanden blev underskrevet den 11. november 1918. Ved et mærkeligt tilfældighedernes spil blev det samme dag, som vinterskolen begyndte på højskolen.

Andreas Hansen til hest foran skolens hovedindgang. Det fremgår af andre billeder, at han red en del. Selv nævner han det kun et sted - i sin afskedsartikel 1923, hvor han bl.a. kommer ind på, hvor meget han i de 17 år havde færdedes i Almindingen, "til Fods eller paa Pernilles Ryg". Det ses af andre billeder, at han efter købet af "Godset" i 1918 fik en større hest, der også gjorde fyldest i landbruget. Hvilke af de to, der kaldtes Pernille, ved vi ikke. Måske var det dem begge to. Fra privat fotoalbum.

Fra denne vinter modtog vi en ret udførlig skilddring fra Gunnar Juul Nielsen, Åkirkeby, tidligere Sortegård, Åker. Med nogle få udeladelser og i lidt redigeret form bringer vi den neden for i sin helhed.

Gunnar Juul Nielsen skriver: "Jeg var på Bornholms Højskole vinteren 1918-19. Det var mens den spanske syge rasede, så derfor blev starten på vinterskolen udsat en uge, så vi først mødte den 11. november. Det blev i øvrigt en verdenshistorisk dato, for den dag blev våbenstilstandsftalen underskrevet. Hvordan og hvornår vi fik dette oplyst, mindes jeg intet om, for radio var jo ikke i brug, selv om den muligvis nok var opfundet.

Vi var 40 elever den vinter, og vi var der alle, da skolen sluttede. Af sygdom i vinterens løb var der vist kun influenza. Men når der var sygdom, blev vi fantastisk godt passet af faster Rikke, og ved en begyndelse kom hun altid med thermometeret. Var der feber, fik vi noget meget varmt at drikke. Pjækkesyge forekom ikke ret meget, for blev der meddelt noget om sygdom, kom faster Rikke med thermometeret. Hvis patienterne lå fuldt påklædte, blev de kommanderet ned at slå med sne - hvis der altså var nogen. Dette bevirkede, at Frederik Holm lavede en vise om faster Rikkes berømte pind.

Af eleverne var kun to fra det øvrige land, bager-svend Anton Günthersen fra Særslev på Fyn og Eigil Dam fra Ankerhus ved Sorø. Hans broder, Gunnar Dam, har i Bornholms Tidende i de senere år skrevet flere artikler om deres barndomstid i Nexø, hvor faderen var seminarielærer.

Lærerne var forstander Andreas Hansen, Kai Sensius og lærer Ask. Timerne med Ask gik ikke godt, og han flyttede snart. Med Sensius var der sang og noget kemi. Han lærte os nogle af de gamle kæmpeviser. Til hans kemitimer måtte vi tage en håndfuld ler med hjemmefra, så vi kunne bestemme kalkindholdet. Landbrugskonsulent Ejnar Knudsen havde mange timer. Med ham nivellerede vi "Godsets" jord og lavede dræningskort. Kvægavlskonsulent Hjorth, Maglegård, underviste om kvægracer og -familier, og hesteavlskonsulent Holm, Simblegård, om hesteracer og -familier. Desuden havde pastor Erichsen og pastor Hans Møller, Vestermarie, nogle timer. Deres emner husker jeg ikke, men da pastor Møller første gang kom og gik op på katederet, vendte han sig mod forstanderen og sagde: "Sikke mange dejlige drenge, du har". Den ældste var 27, så det vakte lidt munterhed og timen gik fint.

Dagene begyndte altid med en morgensang, og jeg mener, at hver time også begyndte med en sang, så nogle lærte vi næsten udenad. Forstanderens timer var historie og dansk digtning, og heraf fik vi megen oplæsning, ja, det var nærmest teaterforestilling, for han var skuespiller under oplæsningen. Aftensangen med the foregik altid inde i privatboligen. Vi var

hverken søvnige eller trætte, så vi var ofte oppe i salen bagefter. Der var et par elever, der kunne spille på klaveret, og morgenen efter sagde forstanderen: "I var nok oppe at få jer en dans efter aftensangen".

For at få søvnen ud af øjnene om morgenen skulle vi først ned i køkkenet og pumpe en spand vand op og bære den op i vaskerummet, der var oven over trappen op til salen. Hvis der bare var en halv pot vand i spanden, gik ingen ned efter mere. Det gik lige an. Spanden skulle være helt tom, ellers blev der intet hentet. Vandet skulle bæres ned igen; dertil var der meget lidt lyst, men nødvendigt var det jo. Hvis vi ventede for længe, drev spanden over, og vandet sivede ned gennem loftet ned på trappen. Og så måtte der en opsang til fra forstanderen; det var jo vores pligt. Der var to trapper op til loftet, en på hver side af trapperummet. Den ene gik direkte fra salen. Den til venstre var der et par trin mere i, men den blev mest benyttet, for så var der ingen døre at lukke op og i. Vi boede fire på det sydøstre hjørne, "Fremtiden" hed rummet. Midt for østre gavl hed det "Morgengry".

Hvordan maden var, husker jeg ikke rigtig noget om, undtagen byggrøden. Den var der nok af. Alt var jo på rationeringskort dengang. Kaffen bestod vel nok af cikorie og Richs, men vi klarede os godt. Der fortalte da, at enkelte var hjemme og hente sig et par stegte gåselår at gnave på.

Vores cykeldæk var også krigsvarer. Der skulle tit og ofte lappes, men det var godsforvalteren, Knud Bøgeskov, meget villig til at ordne for os. Jeg husker en af kammeraterne, som var fra Rutsker. Han var en tur hjemme en søndag, men på tilbagevejen punkterede han ved Bolbygård i Klemensker. Derfra gik han så hele vejen til højskolen, så han var meget træt hele mandagen.

Engang i løbet af vinteren var vi alle med toget til Rønne, hvor vi så maskinfabrikken, slagteriet og Bornholms Tidende. Nogen fritid må vi have haft, for Almindingen lærte vi godt at kende, når vi gik til Gamleborg, Lysthuset, Jomfrubjerget, Kongemindet, Kohullet, Pyggekullekær, ja helt til Vettesmose nåede vi, dog ikke os alle.

Forstanderens forældre, "den gamle smed" og hans kone, boede i Hytten sammen med faster Rikke. Hele vinteren boede der et sønderjysk ægtepar på Godset. Han havde været tysk soldat, men var flygtet og kunne derfor ikke komme tilbage. Der var megen diskussion i aviserne om den forestående sønderjyske folkeafstemning. Også på højskolen var der ikke få diskussioner herom, og om hvor langt grænsen skulle gå mod syd. De elever, der havde en fast mening herom, holdt på, at grænsen skulle gå ved Ejderen, Dannevirke og Slien.

Fra nytår havde forstanderens brodersøn, Aage, der var maler, sit ophold på skolen. Han blev senere

"Hvo intet vover intet vinder". Formodentlig fra et sommerholds optræden ved et elevmøde. De noget specielle kostumer forestiller ryggen af bøger. På originalbilledet kan det ses, at de fra venstre hedder: Bornholmske Sansager, Bornholmske Samlinger I-XVI, Bornholmsk Historie, Bornholmske Kirkesagn og Bornholmske Viser. Men hvad opførelsen ellers gik ud på, er der ingen efterretninger om. Fra privat fotoalbum.

bekendt som Sikker Hansen. Vi benævnte ham altid "maleren". Han var god til at fortælle historier, og han fik lavet et skoleblad, "Griffelen". Det blev nærmest hans værk, selv om der blev udpeget et par hjælpere. Om bladet og dets indhold husker jeg intet særligt.

Da det nærmere sig fastelavn, spurgte vi forstanderen, om vi måtte holde fastelavnsbal. Han var formand for Sønderjysk Forening, og det var nok derfor, han svarede, at i krigsårene havde de ikke holdt bal, for man danser ikke, når der er lig i huset. "Men nu er krigen slut, så prøver vi igen". Alle måtte melde hvilke søstre eller kusiner, de ville have med. Festen blev god. Aftenen startede med, at maleren lavede et causeri, hvori han agerede seminarist Svaabæk. Han sluttede sine harceleringer med at smadre en vandkaraffel.

På højskolen havde forstanderen hest og jumbe. Om sommeren efter skulle der fejres en rund dag. Elevforeningen havde sat en indsamling i gang. Den drivende kraft hertil hed Frida Stevns. En dag blev vi så sat stævne på Almindingen station. Forstanderen var der også, men damen kom ikke, så derfor tog Poul Kofoed, Skovgård (Bodilsker), føringen. Der stod en

ny ponyvogn, forstanderens kom op at sidde i vognen, og vi trak dem så ad vejen til højskolen under fest og latter. Vi fik vores eftermiddagskaffe, og så spurgte forstanderen om, hvad vi ville høre, "Nej" eller "Soldaterløjer"? Det blev løjerne, han spillede og sang for os. Vi fik alle en festlig eftermiddag".

Så vidt Gunnar Juul Nielsen, som er den, der har leveret den mest detaljerede skildring, nedskrevet 65 år efter opholdet. Der er dog nogle ting, der fremgår af andre kilder, som det forekommer rimeligt at supplere hans skildring med.

Supplerende detaljer

I årsskriftet fra 1919 bekræfter Andreas Hansen, at vinterskolen begyndte en uge senere end sædvanligt, men den spanske syges rasen fortsatte, så den 6. december måtte de opgive at holde skole. Først den 15. januar kunne de begynde igen, men fortsatte så til gengæld frem til den 15. april.

I samme årsskrift nævner han, at hans mor døde den 8. januar 1919, to dage efter sin 80 års fødselsdag.

Det fremgår, at hun allerede i en del år havde været stærkt alderdomssvækket.

Gunnar Juul Nielsen nævner også "Godset", hvor de havde nivelleringsøvelser. Det var en landejendom, som lå blot ca. 100 m syd for skolen på den anden side af landevejen. Den havde Andreas Hansen - vistnok samme år - købt som sin private ejendom og siden gik den i "arv" til de to næste forstandere, indtil skolen så overtog den. Der havde før boet en familie ved navn Olsen, hvor manden foruden landbruget ernærede sig som snedker. En søn af dem, Kristian Olsen, som var regulært uddannet snedker, var elev på skolen sammen med Hans Markussen 1894-95.

Angående de sanitære forhold, så nævnes de af adskillige - især de mandlige elever, som jo var der i den kolde periode. Det nævnes dog, at det kun var, når det var frostvejr, de måtte bære det brugte vaskevand ned igen, fordi afløbsrenden ellers frøs til. Da måtte de til gengæld også somme tider slå hul på isen på vandspanden for at få vand til at vaske sig i.

Den mærkedag, hvor Andreas Hansens fik en ny ponyvogn foræret, ser ud til at have været allerede den 25. april, i påsken. Den "officielle" anledning var fru Inger Hansens 43 års fødselsdag to dage før, den 23. april, men der lå flere ting i det. Hun havde endnu engang haft et hospitalsophold og var nylig kommet hjem igen. På grund af det efterhånden skrøbelige helbred kunne hun ikke mere tåle at køre i vogn med jernringe. Derfor blev gaven den nævnte ponyvogn, som havde gummiringe. Med gaven fulgte en pæn skindindbundet bog med navnene på bidragsyderne, i alt 346 af deres egne tidligere elever og 28 andre fra tidligere årgange¹⁸.

Fra en elev fra samme sommer, Karen Møller Bjerre, senere gift Bronée, har vi i øvrigt det eneste elevudsagn om Inger Hansen. Hun var præstedatter fra Vestfyn, og i sin besvarelse betegner hun Inger Hansen som et "særdeles fint menneske - en højskolemor til ug". Hun skriver ellers i meget begejstrede vendinger om opholdet, en tid med "så mange positive oplevelser", at det uvægerligt måtte sætte sit præg, en tid, "hvor man på mange måder blev sat i gang". Hun nævner endvidere, at de på det tidspunkt havde en lærerinde til håndarbejde og gymnastik, som hed Karen Lind. Af udflugter nævner hun, at de var i Gudhjem og på Hammershus. Til Gudhjem kunne de tage direkte med toget, til Hammershus kørte de først et stykke vej på cykel (til Klemensker), hvorfra de så tog toget. I pinsen tog nogle af den til Nexø, hvor Andreas Hansen skulle prædike. Bagefter tog de, der var ovrefra en tur i Paradisbakkerne, hvor hun mødte sit livs eneste hugorm. Hun nævner også en cykeltur til Dueodde.

Inger Hansens død

Hen på efteråret samme år fik Inger Hansen igen kraftige anfald af sin sygdom, og nu var der ikke mere at stille op. Hun blev bragt på sygehuset, og den 15. december døde hun. Årsskriftet, som normalt blev udsendt kort efter nytår, blev denne gang erstattet af et pænt lille mindeskrift med bidrag af Andreas Hansen, Karl Jespersen, O. P. Monrad og Johannes Jensen.

Bestyrelsen, elevforeningen m.v.

Bestyrelsen og dens arbejde 1906-23

Ved Andreas Hansens tiltræden i efteråret 1906 var seks af bestyrelsesmedlemmerne fortsat veteraner fra 1893: Markus Hansen, Markus Blem, Anthon Kjøller, Hans Anker, Klaus Andreas Klo og Andreas Kjøller. De tre, der var kommet til senere, var Julius Svendsen, Carl Mathias Funch og Marius Jensen.

Ved generalforsamlingen 1909 fratrådte Marius Jensen i utide, og i hans sted valgtes direktør A. P. Brodersen, Rønne. Året efter ønskede Markus Hansen, der nu var 69 år, ikke at fortsætte. I hans sted valgtes gårdejer Anton Sode, Dyndegård, Nyker. På et senere bestyrelsesmøde valgtes Julius Svendsen til ny formand. Inden den næste generalforsamling døde A. P. Brodersen, og i hans sted valgtes 1910 købmand Chr. Bidstrup, Rønne. I 1914 døde Andreas Kjøller, Langedeby, og i hans Sted valgtes gårdejer Poul Kofoed, Skovgård, Bodilsker. I 1915 afgik Markus Blem, og i hans sted valgtes gårdejer Ludvig Kofoed, St. Bukkegård, Åker, som var Blems svigersøn. Blem døde i øvrigt i december samme år og blev mindet på næste generalforsamling.

Anders Pedersen Brodersen¹⁹ blev født 1/11 1848 i Ølstykke på Sjælland, tog som ung til Bornholm og blev gift med to døtre af snedkermester H. P. Bidstrup (den første døde efter to års ægteskab). Han blev ejer af et stenværk og efterhånden en holden mand. Han var meget fremtrædende inden for den grundtvigske kreds i Rønne og gjorde sig også stærkt gældende i skyttebevægelsen. I kredsen omkring såvel højskolen i Østermarie i dennes sidste tid og den nye højskole var han også en fremtrædende skikkelse.

Anton Peter Sode²⁰ blev født 1861 på 11. vdg. Klintgård i Vestermarie. Senere flyttede familien til 13. slg. Østre Klintgård. Han blev gift med Oliva Jensen fra Brogård i Østermarie og overtog 1891 Dyndegård i Nyker. Om hans eget forhold til højskolen

ved vi ikke noget, men familien omtales som meget højskoleinteresseret. Vi må regne med, at han har været elev enten i Østermarie eller på en skole ovre. En datter og tre sønner var elever på Bornholms Højskole i tidsrummet 1912-25.

Alfred Christian Bidstrup²¹ er en af den talrige Bidstrup-familie i Rønne, hvoraf nogle hørte til de mest fremtrædende af den grundtvigske kreds. Han er givetvis valgt, fordi man fortsat ønskede at have denne kreds repræsenteret i bestyrelsen. Han blev født 14/12 1850 og var fætter til Mathias og Otto Bidstrup og til sin forgængers kone. Han nævnes som forretningsfører og senere kulhandler og købmand. En datter af ham var elev 1907.

Poul Kofoed²² blev født den 23/10 1886 på Skovgård i Bodilsker som nr. 5 af en søskendeflok på 10, men den ældste søn. En af søstrene døde som 1-årig, men de andre 9 blev alle elever på Bornholms Højskole. Faderen døde allerede 1909, og det er formentlig baggrunden for, at Poul Kofoed først blev elev som 25-årig i 1911-12. Han blev 1914 gift med Kathrine Anker fra Strangegård i Klemensker, født 11/3 1889 og elev 1907. De fik otte børn, hvoraf den yngste er Niels Anker Kofoed, Knarregård, Ibsker. Fire af de ældste blev senere elever.

Ludvig Georg Kofoed²³ stammede fra St. Bukkegård i Åker, født 11/6 1875. Faderen døde allerede i 1891, så han overtog som den yngste søn gården allerede som 20-årig i 1895. Inden da havde han været elev på det allerførste vinterhold 1893-94; i øvrigt sammen med en broder, der døde kort efter opholdet. Han blev år 1900 gift med Sigrid Marie Blem, født 23/5 1877 og datter af Markus Blem. De fik 7 børn, hvoraf 5 døtre og én søn senere blev elever.

I de pågældende 17 år var der to store sager på bestyrelsens bord: tilbygningen til hovedbygningen i 1914, som allerede er omtalt, og indsamling til en hjælpefond i 1920-21, som bliver omtalt i et særskilt afsnit. I det følgende skal derfor kun nogle mindre sager kort nævnes.

I 1907 blev det lille hus umiddelbart nord for skolen udbudt til salg, og bestyrelsen mente det rigtigt at købe det. Et udvalg blev nedsat til at forhandle med ejeren, V. Müller, Vallensgård, og året efter meddeles det, at man havde købt huset for 1.900 kr. Til at finansiere købet optog man et lån i Rønne Sparekasse på 2.000 kr. Huset blev overdraget Andreas Hansen til fri afbenyttelse mod en årlig forpagtningsafgift på 85 kr. Det blev som tidligere omtalt først beboet af lærer N. Knudsen-Elkjær og senere i en del år af Andreas Hansens forældre og søster. Huset blev kaldt "Skovhytten", senere blot "Hytten".

De fleste andre sager var mindre ting af praktisk art, f.eks. forbedring af ventilationen og ny kakkelovn i salen, nyt kateder i skolestuen, etablering af ny møddingsplads, forskellige reparationer, nyt komfur i køkkenet og ny kakkelovn i spisestuen, forskellige reparationer, istandsættelse af elevværelser, hvortil gamle elever gav en hånd med, osv.

For at kunne dække de forøgede udgifter til den nye låntagning til nybyggeriet bestemtes det endvidere at forhøje forpagtningsafgiften med 250 kr., så den i alt blev på 750 kr. årligt for skolen, men uforandret for "Skovhytten".

I 1918 foreslog Ludvig Kofoed, at der oprettedes en fond til senere udgifter på skolen; der tænkes især på installering af elektrisk lys, men der skulle gå endnu 9 år, før det blev til virkelighed.

Skolen havde helt fra begyndelsen været lukket lidt inde i forhold til landevejen, idet en strimmel jord på ca. 30 meters bredde mellem bækken og skolens indkørsel oprindeligt var blevet udstykket til ejendommen "Dalshøj". Senere var stykket blevet købt til "Solvang", som Johannes Jensen, skønt bortrejst, ser ud til at have ejet indtil 1923. I 1921 kom det på tale at erhverve jorden til højskolen, og det bestemtes at indlede forhandlinger. Året efter fremgår det, at Andreas Hansen havde mageskiftet stykket med Johs. Jensen, som så må have fået et stykke af "Godsets" jord. Aktieselskabet ville så erhverve det af Andreas Hansen. Det kom dog ikke endeligt i orden før 1925.

Under generalforsamlingen 1922 meddelte formanden i øvrigt, at Bornholms Haveselskab havde overdraget rettighederne over forsøgshaven til højskolen mod, at denne betalte brandforsikringen for frugtkælderen. Derved fik skolen rådighed over hele sit grundareal, som ved den lejlighed næsten blev fordoblet, og som bortset fra en mindre ekspropriation til landevej bestod uændret frem til 1973. (Se i øvrigt matrikelkortet - side 165).

Bornholms Højskoles Hjælpfond

I sommeren 1920 nærmest styrteddykkede elevtallet. Det blev kun til 13, ca. en trediedel af det normale; og så måtte de endda begynde med kun otte på grund af sømandsstrejke.

Under indtryk af dette gav Andreas Hansen på generalforsamlingen samme sommer udtryk for, at med det ringe elevtal og det misforhold, der endnu var mellem skolepengene og priserne på fødevarer, ville det være umuligt for ham at fortsætte arbejdet.

Udtalelsen gav anledning til en del drøftelse. Alle var enige om, at man meget nødig så arbejdet standset. Derfor måtte der på en eller anden måde skaffes skolen økonomisk hjælp. Og belært af erfaringerne

Den lille landejendom beliggende øst for landevejen ca. 100 m syd for skolen. Andreas Hansen købte den af et par ældre mennesker i 1918. Ifølge Bornholms Vejviser for 1929 havde den 3,6 ha jord. Siden gik den i "arv" til de næste to forstandere, indtil skolen overtog den i 1940.

var man klar over, at en situation som den aktuelle kunne indtræffe igen når som helst.

Poul Kofoed, Bodilsker, fremsatte da den tanke, at man, mens der endnu ved efterkrigstidens højkonjunktur var penge mellem folk, skulle samle ind til en hjælpefond, som kunne være til støtte for skolen, når det behøvedes. Målet burde være en fond på mindst 10.000 kr., og de første bidrag på indsamlingslisterne måtte være afpasset med dette mål for øje - med andre ord: man måtte sikre sig et par store bidrag at kunne sætte øverst på listen.

Det blev vedtaget at arbejde videre med sagen, og en måneds tid senere, den 21. juli blev der holdt et møde på Christianshøj om det videre forløb. Der blev nedsat et udvalg til at forestå indsamlingen, og som det første, man foretog, blev der udarbejdet et opråb til højskolens venner. Det kom til at lyde som følger:

"Bornholms Højskole er af flere grunde kommet i en vanskelig stilling. Under den stadige stigning i prisen på livsfornødenheder er skolepengene vel blevet forhøjet, men det har dog ikke været muligt at forhøje så stærkt og så ofte, at det har kunnet følge prisstigningen. Dertil kommer, at manglende arbejdskraft - navnlig vanskeligheden ved at få piger til landbrugsarbejde - i meget væsentlig grad har hæmmet tilgangen af elever til skolen. Det er af disse grunde ikke muligt at skaffe balance på regnskabet uden særligt

tilskud, og da vi er overbeviste om, at Højskolens venner nødig vil se Højskolen lukket af økonomiske grunde, henvender bestyrelsen for A/S Bornholms Højskole og B.H.E. sig til alle venner af Højskolen og beder Dem være med til at danne et hjælpefond, der foruden at hjælpe Højskolen ud over øjeblikkelige vanskeligheder tillige kunde give højskolearbejdet et økonomisk rygstød i kommende tid". Opråbet var underskrevet med de to bestyrelses navne.

Projektet viste sig at lykkes over forventning. Der var ingen vanskelighed med at få villige folk i de enkelte sogne og byer til at tage rundt med listerne, og resultatet blev bedre end man havde turdet vente. I alt blev der indsamlet 12.264,50 kr., foruden at der samtidig blev tegnet en del nye aktier.

Til direkte støtte for højskolearbejdet fik Andreas Hansen i december samme år udbetalt 1.500 kr. og i april 1921 yderligere 1.000 kr. Året efter blev der brugt godt 300 kr. til istandsættelse af elevværelserne.

Der blev valgt et udvalg på fem personer til at bestyre fonden, og senere blev det bestemt, at to af disse skulle udpeges af skolens bestyrelse, to af elevforeningens bestyrelse og endelig én af skolens forstandere.

Af udvalget valgtes lærer Axel Hermansen, Åker nordre Skole, til kasserer. Han havde allerede i nogle år været kasserer for elevforeningen, og indtrykket er,

at han viste sig som en energisk og effektiv administrator af begge dele. Derfor skal han præsenteres lidt nøjere på dette sted.

Axel Konrad Hermansen²⁴ stammede fra Kattesletsgård i Bodilsker, født den 3/8 1884 og elev på N. P. Jensens sidste hold vinteren 1900-01. To brødre var senere elever, og en eller flere ældre søskende havde sandsynligvis været elever i Østermarie. Faderen, Peter M. Hermansen, havde været elev i Åkirkeby vinteren 1857-58, og var senere særdeles aktiv i mange ting.

Axel Hermansen blev uddannet lærer, i 1911 gift med Asta Valborg Møller, datter af lærer M. F. Møller, Åker nordre Skole, og senere blev han så selv lærer ved samme skole. Senere igen blev han lærer ved Kirkeskolen, som lå inde ved Åkirkeby (nu en del af kommunaladministrationen).

Elevforeningen 1906-23

På det første årsmøde i Andreas Hansens tid i foråret 1907 blev han og hans kone naturligvis budt behørigt velkommen, og derefter blev han valgt til ordstyrer for generalforsamlingen - et hverv, han og hans efterfølgere fik næsten hvert år siden.

Som omtalt i sidste kapitel havde foreningens virke efterhånden fundet et nogenlunde fast mønster med understøttelse til elever og som arrangør af møder som de vigtigste elementer, og det fortsatte uændret i denne periode. Angående det førstnævnte henvises til det statistiske kapitel (side 233 ff.), hvor netop denne periode indgår, og derfor skal kun nogle af de øvrige ting nævnes her.

Mødevirksomheden havde lidt efter lidt udviklet sig til offentlige møder, og det var ikke alle helt tilfredse med. Det blev der diskussion om på årsmødet 1908, og det blev vedtaget, at foreningens møder, og af disse særlig julemødet og årsmødet, kun skulle være for foreningens medlemmer. Dette forhold skulle imidlertid give anledning til problemer også senere hen.

I 1910 gik C. M. Funch af som formand og blev afløst af Johannes Jensen, Solvang, som tidligere er præsenteret.

Snart efter må man have truffet forberedelser til det første årsskrift, som bestyrelsen forsøgsvis bestemte sig til at udsende i begyndelsen af 1911. På årsmødet dette år - et par måneder efter, at det første skrift var udsendt - blev det besluttet at fortsætte med det - og det er som bekendt udsendt hvert år lige siden. Samtidig blev det bestemt at løse problemet med kontingentbetalingen ved at lade den ske ved postoprævning.

På samme årsmøde udbad formanden sig udtalelser om en udflugt til Christiansø, og da der var god

stemning for en sådan, blev den arrangeret og fandt som tidligere omtalt sted i midten af juni samme år.

Det fremgår, at der i denne tid normalt blev holdt 6 årlige elevmøder. Det næste af disse blev holdt den 12. maj, som var St. Bededag, og hvor man som tidligere omtalt havde schweizeren Frits Wartenweiler som taler.

Året efter, 1912, åbnede Johannes Jensen årsmødet med at opfordre til livlig deltagelse i forhandlingerne, en henstilling, som han i sit eget referat følger til, kun i meget ringe grad blev taget til følge. Det var noget andet end i de første år med megen entusiasme og talelyst. Det hele var nu faldet på plads i et leje, hvor der ikke blev sat spørgsmålstegn ved noget væsentligt.

Efter den vellykkede udflugt til Christiansø kom det på et tidspunkt på tale at tage en sommerrejse til Møn, men den blev foreløbigt udsat, og imens brød 1. Verdenskrig ud.

I sin sidste formandsberetning 1916 gav Johannes Jensen udtryk for, at det kneb med at få afholdt så mange møder som ønskeligt, og efter hans opfattelse burde man samle sig omkring tre arrangementer, juletræsfesten i begyndelsen af januar, årsmødet i marts og et sommermøde, der enkelte år kunne formes som en udflugt. Bortset fra udflugten blev det efterhånden sådan, som han foreslog, og det kom til at ligge fast i mange år frem.

Som tidligere omtalt brød Johannes Jensen samme år op for at blive lærer på Næsgård Agerbrugsskole, og i hans sted blev Julius Svendsen, der nogle år før igen var kommet i bestyrelsen, atter engang formand.

Efter Inger Hansens død tilbød elevforeningen Andreas Hansen at bekoste en mindesten, og det tog han imod. Da prisudviklingen imidlertid havde tæret hårdt på foreningens midler, blev der iværksat en indsamling til formålet.

I 1921 ønskede Julius Svendsen ikke at fortsætte mere, og i hans sted valgtes Hans Kjærgaard, Nekso, til bestyrelsen og blev med det samme også valgt til formand.

Hans Sigfred Kjærgaard²⁵ var købmandssøn fra Nekso, født den 2/8 1896 og elev vinteren 1915-16. Faderen var en "ulldjyde", Ivar Chr. Sørensen Kjærgaard, fra Herning-egnen, som var kommet til Bornholm og blevet gift med en bornholmsk pige, Andrea Margrethe Andersen fra Løkkegård i Østerlars. Hun havde været på højskole i Østermarie i brødrene Bøgeskovs tid, og var senere barnepige hos Johan og Karoline Bøgeskov. De havde først ejendommen "Myrelænge" i Østerlars, men blev senere købmandsfolk i Nekso. Tre af deres børn blev elever på Bornholms Højskole. Hans Kjærgaard blev gift med Helga Hermantine Dam fra Åkirkeby, født 23/5 1898 og elev 1915. De boede i mange år på Vornede-

gård i Ibsker. De fik to børn, som begge senere blev elever.

I juni samme år, 1921, bestemte bestyrelsen sig igen engang for at arrangere en udflugt til Christiansø. Det kom i orden, og den blev fastsat til den 18. juli. Ligesom 10 år før chartrede man et skib fra Neksø, som så skulle samle deltagere op i Svaneke og Gudhjem. Man kom op på godt 150 deltagere, heraf en del børn, som betalte halv pris. Der kom en samlet billetindtægt på 1211,50 kr., og det løb rundt med et lille overskud.

Om selve turen overlader vi igen ordet til protokolføreren, Axel Hermansen. Han skriver bl.a.:

"Vejret til sejlturen kunde have været gunstigere. En rask lille blæst fra nordøst fik den særdeles levedige lille Nexø-båd til at vise sig meget letbevægelig, og en mængde af passagererne var, allerede inden man nåede Svaneke, stærkt bevægede. Enkelte gik i land her; nogle få andre i Gudhjem.

De allerfleste udholdt dog turen til Øen, og det viste sig at gå meget bedre, når man først kom lidt ud fra land.

På Christiansø gav Pastor Mandel en meget interessant, omhyggelig tilrettelagt og omhyggelig foredraget fremstilling af Øens historie. Den mere materielle forplejning fik man fra medbragte madkurve, der sammen med købmandens gode kaffe vederfæredes retfærdighed ovenpå sørejsens genvordigheder.

Hjemrejsen blev meget fornøjelig; humøret var oppe, og sangene rullede henover Østersøen - skibet var næsten hørt op med at rulle... Trods alt vilde dog nok de allerfleste den følgende dag besvare et spørgsmål: "Hvordan gik det?" med et: "Udmærket".

Året efter, 1922, tog Hans Kjærgaard initiativ til elevforeningens medvirken med istandsættelse af elevværelserne. De nærmere omstændigheder ved denne nævnes dog ikke. Det har formentlig været en almindelig omgang maling og oppudsning.

Og på den sidste generalforsamling i Andreas Hansens tid kom det så igen på tale at arrangere en større sommerudflugt, på Bornholm eller eventuelt til Sverige eller Tyskland. Man ville undersøge, hvad en tur til Ystad, Simrishamn eller Sassnitz ville koste. Ingen af turene blev dog nogensinde til noget.

Foreningens medlemstal havde lige siden stiftelsen været jævnt stigende - selvom det langfra var alle tidligere elever, der fastholdt deres medlemsskab ret længe. I årsskriftet for 1914 bringes for første gang en liste over medlemmerne, og det fortsatte man med hvert år frem til 1944. Så sprang man over nogle gange indtil den sidste bragtes i 1954.

Af den første liste fremgår det, at der i 1913 var 446 medlemmer, heraf 21 i andre dele af landet. På det tidspunkt havde skolen haft 1125 elever, og medlemstallet svarer til en procentdel på ca. 40.

I 1918 var medlemstallet steget til 645, heraf 50 uden for Bornholm. Det svarede til ca. 45%

I Andreas Hansens sidste år var medlemstallet yderligere steget til 739 med 52 i andre landsdele. Procenttallet var da 43. Vi kan således konstatere, at den forholdsmæssige tilslutning til elevforeningen lå ret konstant, og det fortsatte den med endnu nogle år.

Som vi har set, var foreningen imidlertid åben også for andre end tidligere elever. Hvor mange andre, der var, kan ikke gøres op, men en del har det været. Derfor har den reelle% for gamle elever ligget en smule lavere.

Undervisningen

Fra Andreas Hansens tid har vi først en undervisningsprotokol fra november 1918, da man er begyndt på en ny bog. Den varede til gengæld helt til marts 1946 - dog med et stort "hul" fra sommeren 1932 til vinteren 1943. Om der slet ikke er ført nogen i denne tid, ved vi ikke.

Protokolføringen begynder den 12. november (jvf. Gunnar Juul Nielsens skildring), og i noget af december og ligeledes af januar 1919 lå man igen stille på grund af den spanske syge. Det samme gør sig gældende i den sidste halvdel af februar 1920.

Som før påpeget skete der ingen grundlæggende ændringer i fagfordelingen og i den ydre struktur i øvrigt. De ændringer, der har været, har først og fremmest været i selve indholdet eller den generelle holdning til stoffet.

I forhold til Krebs Langes tid sker der en vis reduktion af antallet af fag. Skrivning og retsskrivning optræder således ikke længere som selvstændige fag, men er lagt ind i danskundervisningen, litteratur og oplæsning slås sammen til ét fag, geologi bliver en del af geografien, og det nærmest klassiske fag for mændene, landmåling, må vi gå ud fra er lagt ind som en del af landbrugsundervisningen.

Ellers former det sig stort set i det gængse mønster. Der skelnes ikke mere mellem verdenshistorie og Nordens historie, men mellem historie I og historie II. Heraf har det første været det daglige foredrag, mens det andet kun havde to timer.

Andreas Hansen har også forholdt sig meget friere til emnevalget i foredragene end Krebs Lange. På vinterholdet 1918-19 begynder han således med den nordiske oldtid med 8 timer, hvorefter han har 11 timer med titlen Kristus. Efter influenzaen vender han sig så mod den nyere europæiske og nordiske historie, hvoraf en del er litteraturhistorie. Til sidst har han i marts måned udelukkende emner fra danmarkshistorien i 1800-årene.

Vinteren efter, 1919-20, har han nogenlunde den samme struktur, men vinteren efter igen, 1920-21, har

Familielhygge på terrassen foran forstanderboligen - formentlig i 1919, samme år som Inger Hansen døde. Af de syv børn var de fem Andreas og Inger Hansens. De to må være Senstius'. Fru Karen Senstius står som nr. 2 fra venstre på terrassen. De to unge piger er formentlig elever. Dernæst følger Inger Hansen, faster Rikke og Kai Senstius. Kvinden længst til højre kender vi ikke. Andreas Hansen ses siddende mellem børnene på trappen, rygende på en lang pibe. Fra privat fotoalbum.

han hele vinteren udelukkende talte om verdens- og danmarkshistorien fra bondefrigørelsen 1788, Napoleons-tiden og så videre frem til samtiden. De to sidste vintre har han derimod et emnevalg, der meget ligner Krebs Langes, hvor han begynder med den klassiske oldtid, går over til bibel- og kirkehistorien for derefter at tage et rids af den europæiske historie frem til 1800, hvorefter det udelukkende er danmarkshistorie.

På sommerholdene er der nogenlunde den samme variation. Somrene 1919, 1920 og 1922 er det dog mest det verdens- og danmarkshistoriske stræk i forkortet form, mens han i sommeren 1921 begynder med Holberg og derefter tager danmarkshistorien med enkelte udblik til det europæiske frem til 1914. Den sidste sommer med kun ti elever tager han derimod en række temaer uden direkte sammenhæng, f.eks grækerne med 12 timer, Kristus med andre 12. Da havde historie II, som da var nyere danmarkshistorie, til gengæld en langt større plads end tidligere.

Angående de andre fag, så var der én times dansk hver dag, og nogle gange ser holdet ud til at have været delt i to grupper. På vinterholdene ser det ud til, at de havde regning i fire timer, mens pigerne om sommeren kunne nøjes med tre.

Et andet stort fag var litteratur, hvis timetal varierer lidt, men i reglen havde de 4 eller 5 timer ugentlig. Gymnastik var der i de første år hver dag, senere 4 eller 5 gange om ugen. Pigerne havde i de første år håndarbejde hver dag, senere kun fem gange om ugen. Om vinteren havde mændene som omtalt landbrugsfag, men den kolonne er næsten slet ikke ført, så hvor mange timer det var, ved vi ikke. Endelig var der en række fag, der kun havde én eller to timer; om vinteren var det naturlære (eller fysik), samfundslære, geografi, legemslære, sang, bogføring, tegning samt en enkelt ugentlig samtaletime. Pigerne om sommeren havde de samme fag bortset fra bogføring og tegning. Til gengæld havde det sidste hold botanik som selvstændigt fag.

Her skal det endelig igen nævnes, at N. P. Jensen, der som tidligere omtalt var vendt tilbage til Bornholm som realskolebestyrer i Åkirkeby, i nogle år medvirkede med ét ugentligt foredrag (jvf. side 102).

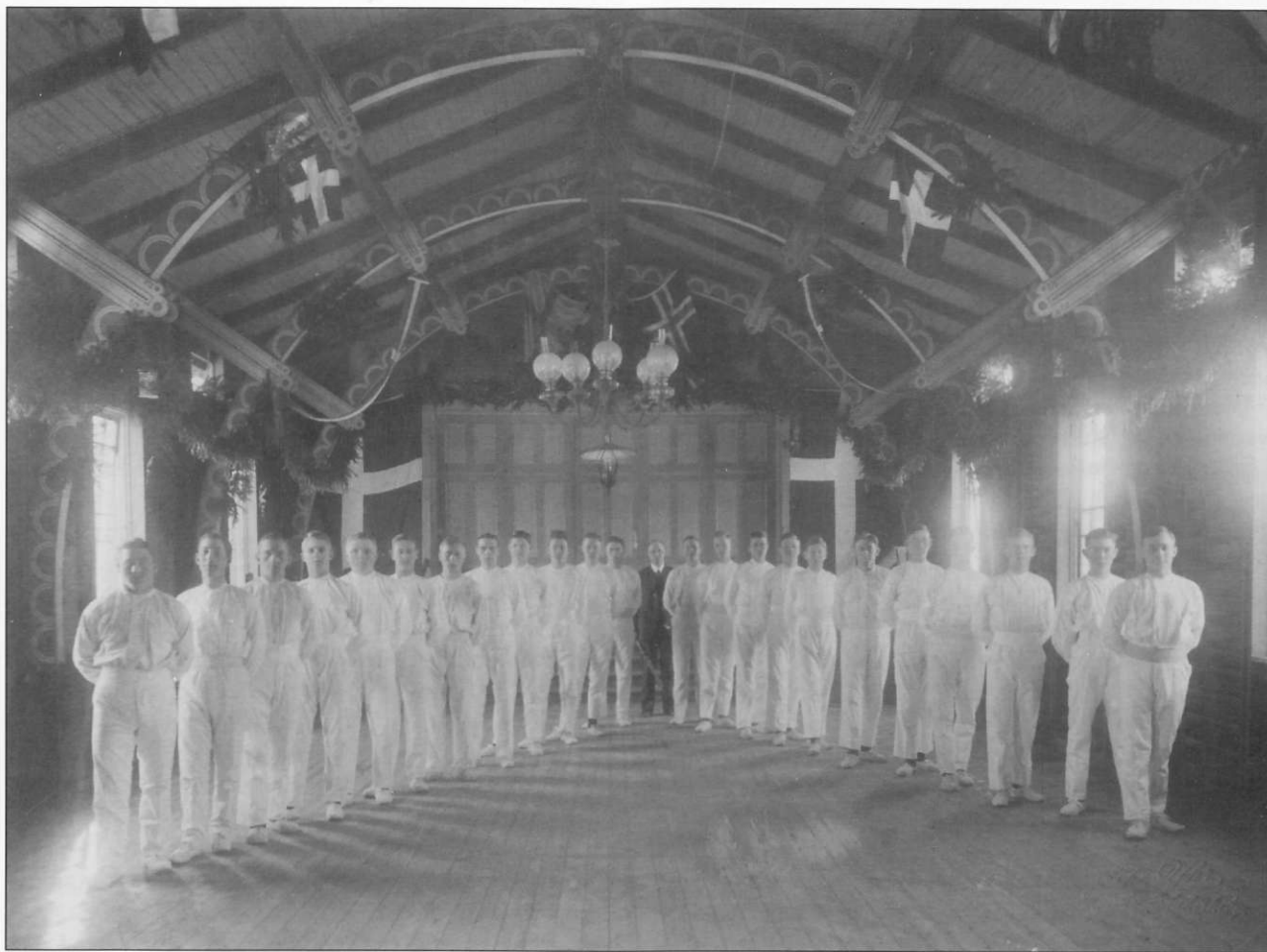
Højskolen som samlingssted

Inden vi går over til en skildring af Andreas Hansens sidste år, kunne det været rimeligt at se lidt nærmere på den offentlige mødevirksomhed. Enkelte ting har været omtalt undervejs, bl.a. de store koncerter, men generelt er det sådan, at vi for de første 30 år er temmelig dårligt underrettet om denne²⁶. Fra Andreas Hansens tid er vi derfor henvist til, hvad han mange år senere skriver om det i "Bornholmernes Land"²⁷. Han fortæller dér:

"Der var stor Hørelyst - og Høreevne - hos de Bornholmere, søm til stadighed samledes til vore offentlige Møder...

I Reglen (var) begge Sale fyldt, om Vejret blot var nogenlunde. Saa var der to Foredrag om Eftermiddagen, derpaa en Spise- og Kaffe-pause, og om Aftenen enten et tredie Foredrag eller Oplæsning, Musik e.l.

Særlig festlige var Efteraarsmøderne, som i reglen strakte sig over tre dage, hvoraf den ene altid var en Søndag. Da strømmede Folk til i store Skarer. Om Søndagen især stod og sad man "Som Sild i en Tønde", hver Kvadrattomme Plads var udnyttet, og ofte stod og sad der et Par Hundrede udenfor de oplukkede Vinduer. Var det blot nogenlunde Vejr til det, holdt vi Dagforedragene ude i Haven, og det hændte, at vi bar de fleste af Bænkene ud, saa Folk stod sammenpressede derinde. Og ikke blot Staldene, men alle Nabogaardene var fyldt med Heste - ja det er hændt

En vinterskoles gymnastikhold i salen. I en lang række år ser der ved elevfotograferingen ud til at være taget både et billede af hele holdet og et af gymnastikholdet. De var sjældent identiske, idet der på næsten alle hold var nogle, der var fritaget for gymnastik. Der kendes dog kun fire sådanne billeder af gymnastikhold, hvoraf de tre er i højskolens besiddelse. Dette billede kan ikke dateres nøjagtigt, men kan dog indkredses til at være fra Andreas Hansens sidste år. Antallet af elever peger i retning af vinteren 1920-21. Salen ses at være pyntet op - formentlig til juletræs festen lige efter nytår. Bemærk lysekronen af petroleums lamper og den meget detaljerede udsmykning af buekonstruktionen.

man har maattet køre helt til Aakirkeby for at faa dem i Stald.

Om Aftenen efter Møderne fyldtes Stuerne med Mennesker, og Diskussionen gik da ofte højt om Emner der havde været fremme, og Problemerne blev sat under Debat.

Et særlig festligt Præg havde vort aarlige Midsommermøde, som altid, naar Vejret tillod det, blev holdt paa Højskolens Festplads i Ekkodalen - uden Tvivl den skønneste, i hvert Fald den ejendommeligste Festplads i Landet! Der holdtes ogsaa mange andre Møder. Siddepladserne var maaske ikke alle lige magelige - men det var et pragtfuldt Syn at se en stor sommerklædt Forsamling spredt op over Klippekrænten, Talerstolen mellem to Bøge i Bunden, bag den Engen med Bækken, og der bagved igen den vældige, massive lodrette Klippevæg, med Egeskov ovenover.

- Til Midsommermøder og Efteraarsmøder var der altid mindst en, oftest to Talere ovrefra. Jeg søgte at få de bedste af Højskolens Mænd herover. Men den af-sides Beliggenhed og besværlige Rejse var ofte en stor Vanskelighed.

Men ikke blot Højskolens store Navne findes blandt Talerne. Ogsaa Folk udenfor den specielt grundtvigske Lejr hørte vi med Glæde - som Vilhelm Grønbech (som holdt sit første populære Foredrag her), Edv. Lehmann, Åge Meyer Benedictsens, Vilh. Andersen, P. A. Rosenberg, L. P. Larsen, Helge Rode o.m.a. Min Erfaring har nemlig lært mig, at "der er en Verden udenfor Verona", og at ensidig Snæverhed er af det onde.

Naar flere af disse Mænd med Glæde kom igen, hver Gang jeg kaldte, var det fordi de intetsteds i Landet fandt saa gode Tilhørere, saa lydhør en Forsamling som her!

Men der var ogsaa dengang dygtige Ordførere af grundtvigsk Retning blandt Præsterne herovre: Andersen, Ibsker, Møller, Vestermarie, Erichsen, Aakirkeby, Provst Rasmussen, Østerlars - og Johan Bøgeskov, Mænd vi hørte ofte og gerne".

Andreas Hansens sidste år 1920-23

Som omtalt ovenfor nærmest styrtdykkede elevtallet sommeren 1920, og det er nærliggende at antage, at det havde noget at gøre med Inger Hansens død et halvt år før. Allerede året efter steg tallet igen til 26. Ogsaa på vinterskolen var der en nedgang et par år, men dog ikke nær så dramatisk.

I begyndelsen af 1921 bankede døden igen på, idet Andreas Hansens gamle far, af alle kaldet "Bedste-

far", døde den 12. januar, 83 år gammel. Nogen tid efter flyttede faster Rikke til Åkirkeby.

1921 blev ogsaa det år, hvor Kai Senstius efter 9 år som højskolelærer brød op for helt at hellige sig musikken. Han slog sig først ned nogle år i Rønne, men flyttede i 1924 til Odense, hvor han virkede resten af sin tid. Han døde i 1966.

Flere eleverindringer

Fra Andreas Hansens næstsidste sommerhold - 1922 - modtog vi hele tre besvarelser, som tilsammen giver et godt indtryk af opholdet. De kom fra Thora Mattesen, f. Bendtsen, Vestermarie, og Else Nielsen, Odense, samt én unavngivet.

Der var 22 elever, hvoraf 7 kom ovrefra, heraf 2 fra Sydslesvig (Flensborg), 3 fra Jylland, 1 fra Fyn og 1 fra Sjælland. Af lærere nævnes der en lærerinde, Ingeborg Jensen, som nogle år senere blev gift med Andreas Hansen, og en lærer Johannes Rasmussen. Ingeborg Jensen underviste i regning, geografi og håndarbejde. Johs. Rasmussen underviste i skriftlig dansk, sang og gymnastik, men havde ogsaa noget historie og naturhistorie. Han betegnes af én som en prægtig mand. Han tog ofte eleverne med ud i naturen i sommeraftenene for at få dem til at opleve noget af det, han søgte at forklare dem. Ofte sluttede de så med at gå op gennem Fuglesangsrenden og synge aftensang på Måneskinsklippen. I juli måned blev der imidlertid sat en stopper for det i nogle dage, idet det satte ind med voldsomt tordenvejr og regnskyl; så meget, at der blev oversvømmelse i Ekkodalen, og de derfor ikke kunne komme over på den anden side af åen i nogle dage.

Det hedder ogsaa om Rasmussen, at han gjorde meget ud af at forbedre elevernes skriftlige færdigheder. Derfor gav han dem en del fristile til skrive, hvad der ikke var yndet af alle. De udgav den sommer et elevblad, som de kaldte "Den sladrende thepotte", og i det hed det engang, at Rasmussen gav dem en ny fristil endnu før de var færdige med den foregående. Som sædvanlig for den slags blade "udkom" det hver 14. dag og blev en aften læst op af Andreas Hansen, en aften, hvor der ogsaa blev serveret kaffe eller frugtgrød.

Af udflugter nævnes fra den sommer en cykeltur til Stavehøl vandfaldet. Og så var de ellers på de sædvanlige aftenbesøg i de forskellige bornholmske elevers hjem. Cyklerne gav ogsaa de bornholmske elever mulighed for ret nemt at smutte hjem lørdag aften for først at vende tilbage søndag aften. Det var tilsyneladende et forholdsvis nyt træk i skolelivet, og det brød Andreas Hansen sig ikke om. Han ytrede en dag, at han kunne have lyst til at opføre en mur omkring høj-

Otte Dage paa Højskole 1922. Deltagerne paa et af de første kurser af denne art paa Bornholms Højskole - fotograferet paa terrassen foran forstanderboligen. Der har været godt 60 deltagere fordelt i alle aldersgrupper. Dog ser langt de fleste ud til at være ud over den første ungdom - noget, der blev kendetegnende for disse kurser videre frem i tiden. Fra privat fotoalbum.

skolen, "så vi blev inden for murene i de tre måneder, vi var på skolen". Hans undervisning berømmes i høje toner af én, og hun føjer til, at "han lærte os at elske vort land, vor frihed, vor tryghed i "skaberværket", så jeg kan varme mig ved i min høje alder, nu som dengang".

St. Hansaften var der stor fest på skolen med optræden, sang og dans. Mange havde fundet vej til højskolen den aften, hedder det. Og så var det snart den sidste måned, hvor en masse tid gik med at indøve komedie og forskellig underholdning, hvortil elevernes pårørende blev inviteret til en afsluttende festaften.

Otte dage på højskole

Fra samme tid som ovenstående erindringer har vi de første oplysninger om korte højskolekurser på skolen, i mange år kaldet "Otte dage på højskole". Som tidligere omtalt var det H. P. Jensen, der var ophavsmanden til disse, og det første blev holdt i august 1911 på Frederiksborg Højskole i Hillerød. Ret hurtigt kom andre højskoler også med, men hvornår det første blev holdt på Bornholm, ved vi ikke. I årsskriftet for 1922 er et sådant imidlertid omtalt af oven-

nævnte lærer Johannes Rasmussen, så i august 1921 har der i hvert fald været et.

I artiklen skriver han en del om baggrunden for disse kurser som et forsøg på også at gøre byernes, og specielt Københavns, befolkning bekendt med højskolen. Dernæst fortæller han om det pågældende kursus følgende:

"Vi havde lige sluttet vor dejlige Sommerskole, der var saa tomt alle Vegne, nu Eleverne var borte, baade i Haven og i Skolens Stuer og Gange.

Saa kom Københavnerne - sikken et Rykind - det var henimod Aften i dejligt Augustvejr, at de kom. Først rullede to store Fragtvogne ind med Kufferter, Sække og Tæpper. Saa kom de første Cyklister, og i næste Øjeblik tøffede en Bil op, saa kom en Flok gaaende, atter Cykler, en ny tøffende Bil, nok en, og nu var det hele et Virvar af cyklende, gaaende og kørende; Folk løb mellem hverandre. Omkring de to Fragtvogne var tæt Stimmel, nogle raabte paa deres Tøj, andre paa Værelser. Skolens Lærere havde travlt med at hjælpe, hvor "Nøden var størst"; men i Løbet af et Kvarterstid var det hele væsentligt i Orden. Saa ringede Klokken til Aftensmad og snart sad hele Flokken bænket. - Og hvilken Flok! ja den var billedligt talt i alskens forskellige Farver. Folk fra alle Stillinger, netop saadan, som det skulle være. Jurister, Typogra-

fer, Præster, Grosserere, Arbejdere o.a. og i de forskellige Aldre lige fra 16-17 Aar til opimod 80.

Der var saa stor Forskel, at det skulde synes umuligt at faa lidt af det Præg, der skabes af fælles Interesser, over denne Forsamling, det, vi saa gerne vilde. Flere Smaatræk, særlig i de første Dage, vidnede om, hvordan mange af de enkelte ensidigt stod stejlt paa sit, som den ene i en vis Opposition til alle de andre. Det var nok særlig de unge Typografer, der viste dette tydeligst, prægede som de var af yderliggaaende Demokrati.

Dagen begyndte med gymnastik Kl. 7. Denne time blev en munter og morsom Begyndelse. Alle, der havde Lyst, var med, og det blev et ret originalt Hold: I alle Aldre og af begge Køn; de ældste var snart de ivrigste her. Det var tilladt at møde i fuld Paaklædning - Støvler, Flip, høje Hæle og Korset - en Frihed der blev rigeligt udnyttet. Efter denne Omgang gled Morgenmaaltidet let ned.

Saa kom Morgensangen med Andagt og derefter et Foredrag om Formiddagen og et om Eftermiddagen. En Time hver Dag brugtes til at lære Sange i. Om Aftenen var der Underholdning af forskellig Art, hvortil en enkelt af Deltagerne kunde yde sin Hjælp. Resten af Tiden blev brugt til Udflugter og Leg i Haven, og disse to Ting bidrog ikke mindst til at arbejde Flokken sammen og skabe Feststemning.

Dagene fløj af Sted, og inden vi vidste af det, sad vi samlet den sidste Aften om et festligt Kaffebord med Taler og Sange. Alle Taler vidnede om Glæde og Taknemmelighed for de otte Dages Samvær.

Næste Morgen holdt der en halv Snes Vogne udenfor til Befordring til Stationen. De rullede bort med hurraraabende og glade Mennesker. De var virkelig blevet en Flok, og de havde følt Samværets Berigelse. Vi paa Skolen stod og viftede til de bortdragende - en Oplevelse rigere - et Minde mere. Der var ligesom gaaet et muntret og frisk Sus hen over os; vi havde ogsaa modtaget".

I et privat fotoalbum findes et billede af sådan et hold, som er angivet at være fra 1922, altså sommeren efter. På billedet er der 68 voksne og et par børn, så deltagerantallet har formodentlig været omkring 60. Siden blev disse kurser et fast indslag i skolens virksomhed efter sommerskolen.

Andreas Hansens fratræden

I foråret 1922 blev stillingen som hjælpepræst ved valgmenigheden ledig, idet hjælpepræsten gennem fire år, Skat Rørdam Clausen, fik embede på Sjælland. Overvejelserne omkring hans efterfølger resulterede i, at man rettede henvendelse til Andreas Hansen om at overtage stillingen. Efter nogen overvejelse sagde han ja og skulle så tiltræde, når alle formaliteter var i

orden, og der var fundet en afløser til forstanderstillingen.

I valgmenighedens 50 års jubilæumsskrift fra 1947 anfører han to grunde til, at han sagde ja til opfordringen. Det første, og som var det, der var afgørende i højskolesammenhængen, var hans kones død. Om det skriver han: "Hun havde betydet saa meget for Højskolen, at hun umuligt kunne erstattes. Og især på en mindre Skole som denne er Samspillet mellem Hjem og Skole af afgørende Betydning. Husmoderen betyder dér lige saa meget som Forstanderen. Dertil kom, at jeg havde fem Børn og paa det Tidspunkt et svagt Helbred. Det var altsaa ingenlunde nogen let Stilling, jeg stod i".

Den anden grund var en mere teologisk eller livsanskuelsesmæssig afklaring, der var sket i løbet af hans tid som højskolelærer og forstander, og ikke mindst under indtryk af hans kones lange sygdomsperiode, en afklaring, han kort formulerer i sætningen: Kristendom er ikke lære, men liv. Tanken om at blive præst havde i lang tid ikke været ham fremmed, og nu følte han, at han fuldt ud var parat til det.

Der skulle dog gå et godt stykke tid, inden alle formaliteterne - afstemning i menigheden, bispeeksamen, kaldsbrev osv. - var i orden, så det blev december, inden han blev ordineret. Da var vinterskolen 1922-23 godt i gang, så den gjorde han færdig. Men da det trak lidt ud med at finde en afløser, endte det med, at han også tog sig af sommerskolen 1923. Den blev også meget lille; kun 10 elever blev det til. Her har det nok spillet ind, at det allerede længe havde været kendt, at det var hans sidste hold.

Absolut medgørlighed

I årsskriftet for samme år havde man bedt Kai Senstius skrive lidt om Andreas Hansen. Han tager udgangspunkt i, hvad han kalder: "hans absolutte medgørlighed" og omtaler derefter sit mangeårige samarbejde med ham meget positivt. Derefter fortsætter han:

"Dette i videste Forstand medgørlige hænger nøje sammen med hans væsentligste Princip som Forstander: at lade alt udvikle sig naturligt i Frihed ved ikke at søge Væksten fremtvunget, før Vokseevnen er til Stede.

Efter bedste Evne at give Ungdommen Voksekaar, ikke mindst ved at lade dem prøve og vælge selv og derved opnaa, at den i Hovedsagen beholder en af de vigtigste Muligheder for en rig Udvikling: Ansvar, er den Hovedregel, hvorefter Bornholms Højskole er blevet ledet i Andreas Hansens Tid".

Senstius nævner videre, at Andreas Hansen ikke undgik kritik. Man havde anket over, at han ikke hav-

de nogen fast hånd over for de mindre gode elementer blandt eleverne. Eller at skolens ungdom ikke blev ledet frem i bevidst kristelig retning, at det mere var menneskelig end kristelig visdom, eleverne blev stillet over for. Senstius tilbageviser kritikken og fastholder "at Skolens Ledelse er blevet gennemført med et virkeligt Kendskab til Ungdoms Fornødenheder og uden nogen sinde at tabe det store Endemaal af Syne".

Afsked og ny begyndelse

Da sommerskolen var slut til august, tog Andreas Hansen og børnene så endeligt afsked med højskolen og flyttede ind i præsteboligen "Helmi" på Svaneke-

vej i Rønne. Herfra virkede han så som præst for den spredte valgmenighed frem til foråret 1946.

Om sine familiemæssige forhold efter sin første kones død skriver han i sin selvbiografi i mindebogen "Arbejdsår og Fyraften": "I 1920 havde jeg faaet en kvindelig Seminarist, Ingeborg Jensen, født Bornholmer som Lærer. Hun gled stiltfærdigt ind som Husmoder og i Moders Sted for Børnene, og hun tilbød nu at flytte med til Rønne indtil videre. Og der skabte hun os paany et virkeligt Hjem og blev for Børnene i Moders Sted paa saa udmærket en Maade, at en Adskillelse blev utænkelig. I 1927 holdt vi Bryllup".

Andreas Hansen tog del i arbejdet på højskolen i alle sine år som præst, og vedblev med det næsten lige til sin død i januar 1956. I nogle år var han også formand for bestyrelsen. Ingeborg Hansen døde i 1962.

Tegning i en poesibog fra 1911 af den da 14-årige Aage Sikker Hansen.

KAPITEL 13

Andreas Hansens tid 1906-23

1. Biografien er skrevet til ordenskapitlets arkiv, da han blev udnævnt til Ridder af Dannebrog.
2. Skildret i landboforeningens jubilæumsskrift, 1958, side 426-427.
3. Årsskrift 1923, side 5 ff.
4. Anførte blad, 1908, spalte 61.
5. Jochum. side 78; skytteforeningernes jubilæumsskrift 1968, side 53-54; vandrebogen "Baandet"; meddelelse fra Sofie Anker, Rønne.
6. Jochum. side 14-15 & 21; K. H. Kofoed, V, side 110; mindeartikel af Andr. Hansen i årsskrift 1944, side 43.
7. Anførte blad 1907, spalte 487-488.
8. Samme, spalte 1521.
9. Samme 1908, spalte 1153.
10. Arbejdsår og Fyraften, side 83.
11. "En Højskolehistorie", årsskrift 1930, side 31.
13. Jubilæumsårsskriftet 1943, side 28.
14. Disse erindringer er en følge af et fremstød, som min kollega Steen Balle og jeg selv gjorde for nogle år siden for at skaffe mere fyldestgørende kildemateriale. Det skete ved, at vi efter elevmødet 1983 udsendte spørgeskemaer til elevforeningens medlemmer med nogle spørgsmål om deres eget højskoleophold. Vi modtog ca. 30 besvarelser, hvoraf de fleste er fra tiden 1914-45. Nogle af disse gik langt videre end til de konkrete spørgsmål og bestod af fyldige skildringer af mange ting vedrørende opholdet. Disse besvarelser og skildringer vil indgå som en væsentlig del af den fortsatte skildring. I sagens natur er det sådan, at nogle gentagelser ikke helt kan undgås, da opholdene fra det ene år til det andet har formet sig nogenlunde på samme måde, men jeg søger dog at begrænse dem mest muligt.
15. Hun døde som 90-årig kort tid efter besvarelsen.
16. Karl Svendsen var den første, der reagerede på vores efterlysning af erindringsstof.
17. Førnævnte mindeartikel i årsskrift 1944.
18. Meddelt mig af Gedske Olsen, Andreas Hansens datter. Den nævnte bog er lånt os af hans søn Ulrik Langskov Hansen.
19. Kofoed, 1, side 127; Jul på Bornholm 1958 og 1959; er i øvrigt kort omtalt en del forskellige steder i den historiske litteratur.
20. Kures gårdregister; omtale af Anton Sode Kofoed, Rønne.
21. Kofoed, 1, side 127-128.
22. Jochum. side 38, 45 og 77.
23. Blem. side 40 & 50-51; mindeartikel årsskrift 1952, side 70.
24. Blem. side 29.
25. Privat stamtavle over familien Jensen fra Spannergård i Rutsker; Karen Jensens mindebog fra 1882.
26. Efterårsmøderne og muligvis enkelte af de andre kunne klarlægges ved at gennemse de gamle aviser, men det er der for den nyere tid endnu ikke blevet tid til.
27. Andreas Hansen: Højskolebevægelsen paa Bornholm, artikel i "Bornholmernes Land", 1944, bind 1, side 277-292; her side 288-289.